

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

24 JUNI 1970

55e JAARGANG

No. 2752

Het niet verschenen SER-rapport

Onlangs is bekend gemaakt, dat geen voorjaars-SER-rapport zal verschijnen en dat zelfs niet cijfers zonder aanbevelingen gepubliceerd zullen worden. Aan de andere kant wordt ijverig geprobeerd om het centrale overleg weer te herstellen. Achtereenvolgens hebben de heren Zijlstra, Bruynzeel, Mertens en Lanser aangekondigd, dat zij van mening zijn, dat het centrale overleg weer op gang moet worden geholpen. Nu het NVV nog en de minister, en alles is weer net als vorig jaar, toen de nood de wet van de decentralisatie brak en het 14e halfjaarlijkse rapport een akkoord op het hoogste onderhandelingsniveau bleek te zijn¹. Er is weinig reden te veronderstellen, dat het NVV en de minister nu ineens wel inschikkelijk zullen blijken. Zo soepel als hierboven aangegeven, zal het dus allemaal wel niet gaan, tenzij de „Duitse Reis” de grote verzoening zal brengen.

Maar het is niet zo interessant of er nu al dan niet evenals bij het 14e SER-rapport een procedure gevonden zal worden, onverschillig welke naam deze zal krijgen. Er zal, lijkt het, toch wel weer iets van een nationaal overleg plaatsvinden. Al is over de vorm waarin dat zal gebeuren niet veel meer te zeggen, dan dat de gedetailleerdheid van vorig jaar onwaarschijnlijk is.

Het meest opvallend in wat er de laatste jaren in de loonpolitiek gebeurt, is de traagheid van de overgang van het overleg op het centrale niveau naar dat op het niveau van de bedrijfstakken en de bedrijven². Er valt bij dit decentralisatieproces een voortdurend twee-treden-omlaag-één-omhoog waar te nemen. Na de invoering van het systeem van vrije loonvorming eind 1967 was de procedure immers: wel een centraal overleg maar geen gedetailleerde cijfers. Vorig jaar bleek het echter ineens toch mogelijk in centraal overleg een percentage af te spreken. Daarna het loondebat met alles er omheen, waarin de regering probeerde de centralisatie te handhaven en waarbij het optreden van de vakbeweging is te begrijpen als een poging om dit onmogelijk te maken, m.a.w. om een decentralisatie

te bewerkstelligen. En nu weer de hierboven genoemde pogingen om het centraal overleg te herstellen.

Is de theorie over de decentralisatie fout? Over iets langere periode bezien kan er nauwelijks verschil van mening over bestaan, dat de gedetailleerdheid van het overheidsingrijpen is afgenomen en dat de nationale akkoorden, voor zover zij werden afgesloten, minder gedetailleerd zijn geworden. De grote aantallen fusies van de laatste jaren maken het ook waarschijnlijk, dat er meer ondernemingen zullen komen, die met bedrijfstak-CAO's niet overweg zullen kunnen. Bovendien zijn binnen de grote bedrijven „versplinteringsverschijnselen” waarneembaar; zie bijv. de acties van de verkeersleiders en de PTT-sorteerders binnen het overheidsapparaat. Daartegenover staan sinds kort „integratie-CAO's”, die het aantal CAO's weer zullen doen afnemen. Tenslotte — en dat lijkt een sterke aanslag op het overleg op het centrale niveau — zijn binnen de vakcentrales, vooral binnen NKV en CNV, sterke fusieverschijnselen te zien. En het lijkt zeer waarschijnlijk dat de grote en middelgrote bonden, die zullen ontstaan, zich niet de wet door hun centrale zullen laten voorschrijven. Al met al dus redenen genoeg om het waarschijnlijk te achten dat we toch met een decentralisatieproces bezig zijn. Wat kunnen dan de redenen zijn dat de overgang zo weinig soepel verloopt?

Windmuller³ noemt een aantal voorwaarden waaraan voldaan moet zijn voor de „smoothest possible transition” naar een lager onderhandelingsniveau. De regering moet vertrouwen hebben in het vermogen en de bereidheid van de contract-afsluitende partijen om hun macro-economische verantwoordelijkheden te accepteren. De werk-

¹ Zie de mening van J. P. Windmuller: *Perspectives in Dutch Labor Relations*, in: „Mens en Onderneming”, 1970, no. 2, blz. 137.

² Ook in de cijfers over de aantallen CAO's is nog weinig te ontdekken van de decentralisatie. Volgens de „Sociale Maandstatistiek” van april 1970 is de laatste jaren het aantal CAO's nauwelijks toegenomen: 670 in 1960 en 702 in 1969. Er is wel een forse stijging t.o.v. de jaren vijftig: 1951 - 364; 1954 - 477 en 1957 - 601. Na de invoering van de eerste vormen van vrije(re) loonpolitiek in 1959 is het aantal dus nauwelijks toegenomen.

³ Windmuller, a.w., blz. 137-139.

inhoud

Drs. J. de Jong: Het niet verschenen SER-rapport . . .	609
Korthheidshalve	610
Prof. Dr. Th. C. M. J. van de Klundert: Betrekkelijkheid moderne tech- nologie	611
Drs. H. den Hartog: Mystificatie van de prijsstijging . .	612
Mr. A. D. Vas Nunes: Westerse particuliere onderne- mingen en ontwikkelingslanden . . .	617
Geld- en kapitaalmarkt	620
Prognoses	621
Europa-bladwijzer	623
Magazien	625

redactie

*commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit*

redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

*adjunct redacteur-secretaris:
J. van der Burg*

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.*

*Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.*

*Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.*

gevers en hun organisaties moeten meer bereid zijn om de zwaardere lasten van de onderhandelingen op bedrijfs- en bedrijfstakniveau te dragen dan zij tot nog toe waren. Tenslotte noemt hij het versterken van de onderhandelingsbekwaamheden van de afzonderlijke vakbonden één van de belangrijkste voorwaarden voor een soepele overgang.

Wat betreft de laatste twee voorwaarden, de veranderingen hierin zijn duidelijk lange-termijnzaken. Misschien kan men zeggen dat, omdat de overgang niet soepel verloopt, aan beide voorwaarden niet is voldaan. De genoemde fusieverschijnselen, zowel binnen de vakcentrales als tussen de bedrijven, maken het waarschijnlijk dat in de nabije toekomst meer aan beide voorwaarden voldaan zal kunnen worden dan tot nu toe. Men zal zich gemakkelijker de gespecialiseerde staf kunnen veroorloven, die noodzakelijk is, en ervaring opdoen.

Aan de eerste voorwaarde is echter bepaald niet voldaan. De voorgestelde loonbevrozing uit 1968, de aarzelingen bij goedkeuring van de metaal-CAO begin dit jaar; het waren even zovele aanwijzingen dat het vertrouwen ontbrak. Niet ten onrechte natuurlijk. De bereidheid van de contract-afsluitende partijen om zich met de macro-economische gevolgen van hun contracten bezig te houden, lijkt inderdaad niet buitengewoon groot. En een poging die bereidheid te versterken is wellicht meer de moeite waard dan een poging het centrale overleg weer op gang te helpen, zoals nu gebeurt ⁴. Al is dat niet een politiek die op korte termijn kan werken. Aan de andere kant, de al genoemde ontwikkeling in de richting van grotere bonden, kan een gunstige omstandigheid blijken. Er zullen eenheden ontstaan die zich minder gemakkelijk aan hun macro-economische verantwoordelijkheden kunnen onttrekken ⁵. Of die bonden dan weer niet te groot zullen worden, zodat daarbinnen weer afzonderlijke eenheden ontstaan? Het blijft moeilijk.

Maar helemaal de loonpolitiek als macro-economisch instrument laten vallen, en vervangen door de monetaire politiek is wel modern, maar het Amerikaanse voorbeeld is ook op dit punt niet geweldig inspirerend.

J. de Jong

⁴ Prof. Dr. H. W. J. Bosman vraagt (in de „Naamloze Vennootschap”, mei 1970, blz. 18) of „men nu werkelijk meent dat de contract-afsluitende partijen in een bedrijfstak het meest geschikt zijn om aspecten van algemeen belang zoals de indexering (. . .) te beoordelen”. Als onze analyse juist is, zal het antwoord luiden: „Er zal niet veel anders opzitten”.

⁵ Een aanwijzing voor de juistheid van de stelling dat de grote bonden meer de macro-economische gevolgen van hun contracten in het oog houden dan de kleine, zou bijv. te vinden zijn in de gang van zaken na het 14e halfjaarlijkse SER-rapport. De grote metaalbonden hebben zich daar min of meer netjes aan gehouden; in de contracten die voor de kleine bonden zijn afgesloten zitten grote afwijkingen t.a.v. het rapport (zie jaarverslag Nederlandsche Bank 1969, blz. 22).

Korthheidshalve

Opiniepeilingen over stembusgedrag krijgen meer en meer het karakter van 'self-denying prophecies'. De publiciteit rond de resultaten van dergelijke 'polls' roept kennelijk krachten op die precies een tegenovergestelde stembusuitslag bewerkstellingen (aangenomen althans dat het verschil niet schuilt in de techniek van het steekproefonderzoek en de resultaten ervan representatief zijn — maar wie zou daaraan anno 1970 nog willen twijfelen?). De les voor zittende regeringen is duidelijk: schrijf nooit meer verkiezingen uit als je op winnen staat. Politici dienen in de verkiezingsstrijd gedrag en uitspraken af te stemmen op een lage score in de opiniepeilingen (hetgeen voor sommigen hunner nauwelijks een uitdaging mag heten); daarentegen stellen de voor mannen van partijen die in de 'polls' goede resultaten boeken vertwijfelde pogingen in het werk om aan hun keurige imago afbreuk te doen. Een geensceneerd schandaaltje of een, deskundig door de microfoon opgevangen, „loslippigheid” kunnen de beoogde depreciatie naderbij brengen. Wie het meeste blundert wint de uiteindelijke 'underdog'-sympathie van de meewarig toekijkende, „zwevende” kiezer en daarmee de verkiezingen. Een wedstrijd, waarbij de laatstaankomende wint. Maar dat trekje had het politieke bedrijf al een beetje. (dR)

Betrekkelijkheid moderne technologie

Bij de afbakening van de economische problematiek wordt gewoonlijk gesteld, dat de stand van de techniek voor de economie een macro-datum is. Nu is uiteraard iedere stelling aanvechtbaar, maar meestal berust men in deze uitspraak, omdat alle aandacht nodig is voor het begrijpen en verwerken van ingewikkelde productiefuncties en uitgebreide input-output schema's. De kwantitatieve analyse van het economische gebeuren laat voor nadere kwalificaties weinig ruimte.

Een enkele keer worden de zaken tot veler verrassing wel eens anders aangepakt. Een uitstekend voorbeeld hiervan is natuurlijk Galbraith's *New Industrial State*. Ook voor Galbraith is de moderne technologie een gegeven, maar dat betekent voor deze auteur wel wat anders. Galbraith plaatst het instituut van de mammoetonderneming, geleid volgens de regels van de „managerial sciences”, op de voorgrond en vervalt daarmee in een honderd procent zuiver technologisch determinisme. De produktiekrachten (moderne technologie) bepalen de productierelaties (bureaucratische verhoudingen in de grote ondernemingen), terwijl dit geheel weer zijn stempel drukt op de bovenbouw (relatie overheid-industrie, materialisme, enz.). De gedachte van een automatische convergentie tussen de economische systemen van Oost en West sluit hierbij logisch aan. De moderne mammoetonderneming functioneert volgens de schrijver alleen op basis van een grote mate van autonomie. Daar zal ook Rusland niet aan ontkomen.

Het ééndimensionale denken van Galbraith behoeft enige correctie. Daarbij gaat het in eerste instantie niet om het vraagstuk van de externe rela-

ties en de daarmee verbonden mate van autonomie, maar meer om het spectrum van interne betrekkingen. Vereist de moderne technologie een bureaucratisch beslissingsmodel of zijn er andere mogelijkheden denkbaar en uitvoerbaar? Deze zijn er inderdaad. Seymour Melman, hoogleraar in het vak „Industrial Engineering” aan de Columbia Universiteit heeft niet zo lang geleden aan de hand van statistisch materiaal aangetoond, dat de coöperatieve vorm van beslissen in de moderne industrie tot verrassende resultaten kan leiden.

Het onderzoek had betrekking op twee groepen van ondernemingen in een zestal relatief kapitaalintensieve bedrijfstakken in Israël. De ene groep bestond uit ondernemingen in kibboetsim, waarbij de besluitvorming en keuze van het leidinggevende kader langs democratische weg geschiedde, terwijl de andere groep „managerial corporations” in het „volle” economische leven omvatte. Nagegaan werd welke groep de beste prestaties leverde met betrekking tot een viertal criteria, te weten arbeidsproductiviteit, kapitaalproductiviteit, winst per productieve arbeider en kosten van de administratie (in ruime zin). De coöperaties kwamen daarbij het beste voor de dag.

Dit resultaat staat in schrille tegenstelling tot de verwachtingen, die men op het punt van democratisering vaak koestert. In het geval van de industriële ondernemingen in de kibboets zijn er drie factoren, die op het eerste gezicht een efficiënt opereren in de weg lijken te staan. Het betrekken van alle participanten in de besluitvorming stuit veelal op het bezwaar, dat het communicatieproces te ingewikkeld wordt. Met betrekking tot een gelijke

beloning heerst de opvatting, dat dit de inspanning remt. Ook het creëren van arbeidsplaatsen aangepast aan menselijke behoeften (bijvoorbeeld van ouderen) druist in tegen de gewoontewijsheid. De natuur bleek echter sterker dan de leer. Een sterke motivatie van alle participanten leidde tot een grote stabiliteit in de operaties en daarmee tot een optimale benutting van de industriële faciliteiten.

Vanzelfsprekend kan een en ander niet worden losgekoppeld van de integratie van de onderneming in de sociale structuur van de kibboets. Daarmee zijn wij terug bij het probleem van de externe relaties. Een gedemocratiseerde onderneming kan nu eenmaal niet functioneren in een onaangepaste omgeving. Door de experimenten op meer ambachtelijk vlak van de utopistische socialisten was dit trouwens al bekend. Het pleidooi van Galbraith voor de autonomie van de onderneming komt in dit licht bezien neer op een verdediging van de bestaande sociaal-economische orde. Dat is natuurlijk zijn goed recht, maar het moet dan wel met de juiste argumenten geschieden.

De grote verdienste van Melman is te hebben aangetoond, dat uit de moderne technologie geen imperatieve voortvloeiën ten aanzien van de beslissingsstructuur binnen de onderneming. Het blijkt dat men zelfs nog verder kan gaan. De stand van de techniek is afhankelijk van menselijke beslissingen en daarmee van de vigerende instituties. In de woorden van Melman: „Technology is shaped by using knowledge about nature to satisfy social criteria: hence, change the criteria (durability vs. cost, safety vs. style) and the resulting technology is changed”.

Th. van de Klundert

Mystificatie van de prijsstijging

DRS. H. DEN HARTOG

De invoering van de BTW per 1 januari 1969 en de daarop gevolgde prijsexplosie houden nog steeds de gemoederen bezig. Mr. A. E. de Moor heeft in zijn openbare les van 5 maart jl. („Het mysterie van de prijsstijging”) olie op het vuur gegooid, door te stellen, dat niet alleen de 1,4% prijsstijging die door het Centraal Planbureau werd becijferd als zijnde het gevolg van de BTW-invoering, maar ook de 1,6% als gevolg van „overige factoren” volledig is veroorzaakt door invoering van de BTW. Met andere woorden: de prijsstijging die aan de invoering van de BTW kan worden toegeschreven zou 3% bedragen en niet 1,4% zoals het CPB stelt. Drs. H. den Hartog is het zeer duidelijk niet eens met het betoog van de heer De Moor, zoals uit zijn op deze pagina's afgedrukte artikel blijkt. De heer Den Hartog is hoofd van de Hoofdafdeling Bedrijfstakkenplanning van het CPB.

Op 5 maart van dit jaar heeft Mr. A. E. de Moor in zijn openbare les *Het mysterie van de prijsstijging* aandacht gewijd aan de invoering van de BTW in 1969 en de gevolgen daarvan voor de prijsstijging¹. Het betoog van De Moor en zijn conclusies hebben de nodige aandacht gekregen, overigens zonder veel nader commentaar of analyse². Nauwkeurige lezing van het betoog van De Moor geeft, dacht ik, toch wel aanleiding tot kritische kanttekeningen.

De conclusies van De Moor

De Moor komt tot de slotsom dat de prijsstijging in 1969 als gevolg van de invoering van de BTW in totaal op 3% moet worden gesteld. De Moor construeert dan zijn mysterie, want hij vergelijkt deze 3% met de 1,4% consumptieprijsstijging die door het Centraal Planbureau in dit verband werd becijferd. De oplossing van dit mysterie ziet De Moor als volgt. Naast de genoemde 1,4% raamde het CPB 1,6% consumptieprijsstijging als gevolg van „overige factoren”³. Deze component, zo stelt De Moor⁴, is óók volledig door de invoering van de BTW veroorzaakt. Daarmee komt hij uit op zijn 3%.

Voor het „raadsel”, dat toch een prijsstijging van deze omvang kon optreden, hoewel de vaststelling van de tarieven een in beginsel gelijkblijvende OB-opbrengst voor de overheid beoogde, geeft De Moor ook een oplossing. Het antwoord luidt:

„... dat de prijsstijging is ontstaan doordat de overheid een voorschot dat zij bij het bedrijfsleven had opgenomen (dit is de OB betaald op de per 1 januari 1969 in het bedrijfsleven aanwezige en nog niet afgeschreven bedrijfsmiddelen, d.H.) niet kon terugbetalen, met als gevolg dat het bedrijfsleven de kosten van deze niet-terugbetaling heeft afgewenteld in de prijzen. Dit zou overigens ook zijn gebeurd indien het nieuwe systeem niet zou zijn ingevoerd. Ook dan zou het bedrijfsleven de voorgesloten omzetbelasting hebben afgewenteld in prijzen. Doordat echter bij invoering van het nieuwe systeem een volledige nieuwe heffing op de consumptiegoederen en -diensten werd gelegd ontstond in feite een dubbele heffing die de prijsstijging heeft veroorzaakt. Wij betalen dus nu allen voor de uitgaven die de overheid in het verleden met behulp van het opgenomen voorschot heeft gefinancierd”⁵.

Deze conclusies impliceren nogal wat: een wellicht voorzienbare 3% prijsstijging bij dubbele OB-heffing, terwijl ons steeds 1,4% consumptieprijsstijging als gevolg

van de systeemwijziging werd voorgehouden en tevens, dat die wijziging de nadelen van het oude cumulatieve stelsel zou wegnemen. Blijkt nu het mysterie een geval van (groeve) misleiding te zijn? Ik meen van niet. Het betoog van De Moor mystificeert de prijsstijging veeleer dan dat het iets van de vermeende sluier oplicht. Ik zal hierna een aantal vraagtekens bij dat betoog plaatsen. En niet alleen vraagtekens. Soms signaleer ik fouten die de essentie van De Moors conclusies op losse schroeven zetten.

Samenvattend stel ik vast, dat de door De Moor berekende prijsstijging niet op 3% uitkomt, maar op 2%. Tenminste, als de cijfers juist worden toegepast. Bovendien blijkt dan die 2% het door het CPB geraamde prijseffect voor de particuliere consumptie te omvatten naast wat grotere prijseffecten voor andere bestedingen, zoals bijv. investeringen in woningen. Het mysterie van De Moor is er niet. Prijsverhoging op grond van een vermeende „dubbele heffing”, omdat „oude” OB op nog niet afgeschreven bedrijfsmiddelen niet wordt gerestitueerd is merkwaardig. Het niet restitueren van „oude” OB werkt namelijk niet kostenverhogend. Méér prijsstijging dan uit de tariefstelling van het nieuwe systeem alléén voortvloeit, betekent in feite dat het bedrijfsleven in een betere positie terecht komt dan zonder systeemwijziging het geval zou zijn geweest.

De verwarring over de cijfers

Vooropgesteld zij dat ik voor de cijfers dezelfde bronnen zal gebruiken als De Moor doet. Terzake doen hier vooral

¹ Mr. A. E. de Moor: „Het Mysterie van de Prijsstijging”. Openbare les. N. Samsom, Alphen aan den Rijn 1970.

² Bijv. in „ESB” van 18 maart 1970, in de rubriek Kortheidshalve en in „de Nederlandse Onderneming” van 13 maart 1970, blz. 265.

³ Deze factoren hebben betrekking op invloeden van o.m. afschrijvingen, rentestand en winstmargeaanpassingen op het prijspeil.

⁴ De Moor, t.a.p., blz. 6 en 19.

⁵ De Moor, t.a.p., blz. 19.

de Memorie van Antwoord, Wetsontwerp 9324, de bijlage nr VI bij dit kamerstuk en de *Macro-Economische Verkenning 1970*. Daarover kan dus geen verschil van mening bestaan. Daarnaast zal ik ook verwijzen naar de Centraal Economische Plannen voor 1969 en 1970.

Belangrijk is nu dat als wij over 1,4% prijsstijging spreken, dat we het dan hebben over de prijsstijging van de particuliere consumptie. Dit lijkt triviaal, maar is het niet. De 3% prijsstijging die De Moor als gevolg van de systeemwijziging berekent heeft namelijk niet alleen op de particuliere consumptie betrekking, maar op een samenstel van binnenlandse bestedingen. Bijgevolg is de vergelijking tussen deze 3% en de 1,4% plus 1,6% die door het CPB aan de invoering van de BTW resp. aan „overige factoren” wordt toegeschreven irrelevant. Er komt in beide gevallen wel 3% uit, maar het is niet dezelfde 3%.

De vraag rijst dus wat de prijsstijging van 3% van De Moor dan wél voorstelt. Ik citeer: „... dat door de vaststelling van de tarieven een extra druk op de consumptiegoederen en -diensten wordt gelegd ten bedrage van f. 1.250 mln. + f. 410 mln. = f. 1.660 mln. Geprojecteerd tegen een totaal van ± f. 54 miljard particuliere bestedingen en overheidsbestedingen, vloeit uit deze extra druk van f. 1.660 mln. voort dat een prijsverhoging van ± 3% verklaard zou kunnen worden”⁶. In dit citaat is het door de Moor ietwat onzorgvuldig onder woorden gebracht. Beter is het om in plaats van „particuliere bestedingen en overheidsbestedingen” te spreken van particuliere consumptie, materiële overheidsconsumptie, investeringen in woningen, overheidsinvesteringen en investeringen van vrijgestelde bedrijven. Het zijn immers deze bestedingen die in het BTW-systeem belast zullen blijven. Nu bedroegen deze bestedingen in 1969⁷:

consumptie van gezinnen	f. 56,1 mrd.
materiële overheidsconsumptie	„ 4,6 „
investeringen in woningen	„ 5,8 „
overheidsinvesteringen	„ 5,2 „
investeringen van vrijgestelde bedrijven ..	„ 2,3 „

f. 74,0 mrd.

De Moor komt uit op een bedrag van f. 54 mrd.⁸ Helaas is de samenstelling van dit bedrag door hem niet expliciet gemaakt. Na enig zoeken kan echter vastgesteld worden dat het verschil tussen f. 74 mrd. en f. 54 mrd. moet bestaan uit de onder de BTW vrijgestelde bestedingen, begrepen in de gezinsconsumptie en overheidsconsumptie, de investeringen in woningen en de investeringen van vrijgestelde bedrijven. Het is mij niet duidelijk waarom De Moor deze bestedingen bij de berekening van het gemiddelde prijseffect buiten beschouwing laat.

Grosso modo belooft de extra druk op bovengenoemde bestedingen als gevolg van de vaststelling van de tarieven niet f. 1.660 mln. maar f. 1.500 mln. Dit laatste bedrag bestaat uit f. 1.250 mln. die in het oude OB-systeem op investeringen van bedrijven zou zijn geheven, maar in het BTW-systeem uiteindelijk door andere bestedingen moet worden opgebracht omdat de investeringen van bedrijven dan vrij van BTW zullen zijn. Bij deze f. 1.250 mln. — het deel van de extra druk waarover De Moor en ik het met elkaar eens zijn — komt nog eens f. 250 mln. De Moor daarentegen stelt het bedrag op f. 410 mln. Inderdaad vloeit dit bedrag voort uit de dekking van hogere lasten voor de overheid, m.n. door prijsstijging van eigen uitgaven als gevolg van de invoering van de BTW, derving van registratierecht op nieuw te bouwen woningen en der-

ving van OB door vrijstelling van kleine ondernemers in het BTW-systeem. Het bedrag van f. 410 mln. is als volgt uit de gegevens van het Ministerie van Financiën⁹ te berekenen:

Opbrengst BTW	f. 5.280 mln.
Egalisatieheffing op personenvervoer	„ 300 „
Bijstelling alcoholaccijns	„ 30 „
<hr/>	
Opbrengst nieuwe situatie	f. 5.610 mln
Opbrengst bij-oud systeem	„ 5.200 „
<hr/>	
Overschot	f. 410 mln.

Dit bedrag vormt echter *niet* ten volle extra druk voor de groep van bestedingen waarover ik het hier heb. De opbrengst in de nieuwe situatie wordt namelijk voor een klein deel verhaald op investeringen van bedrijven, en wel voor zover egalisatieheffing op personenauto's begrepen in de investeringen wordt geheven. Het bedrag waar het om gaat belooft f. 160 mln.¹⁰ Wordt dus de extra druk voor de hiervoor gedefinieerde groep van bestedingen bepaald dan moet dit bedrag in het opbrengstcijfer voor de nieuwe situatie buiten beschouwing worden gelaten. De extra druk als gevolg van de lastenverzwaring voor de overheid bedraagt voor deze bestedingen dan f. 250 mln. En in totaal dus f. 1.500 mln.

Evenals De Moor — doch gedeeltelijk op andere gronden — concludeer ik dat van de overgangsregelingen grosso modo geen (belangrijke) prijseffecten in 1969 zijn vast te stellen. Van de overgangsregeling voor aan te schaffen bedrijfsmiddelen (investeringen) niet, omdat in het jaar 1969 de OB-druk op deze bestedingen onder het nieuwe systeem ongeveer even hoog was als onder het oude cumulatieve systeem. Van de restitutie van oude OB-druk op voorraden is als zodanig evenmin een prijs(verlagend) effect te verwachten, omdat deze restitutie zich in de vermogenssfeer en niet in de kostensfeer afspeelt. Dit laatste geldt ook voor het niet-restitueren van oude OB-druk op per 1 januari 1969 aanwezige maar nog niet afgeschreven bedrijfsmiddelen. Op dit punt kom ik hierna nog terug. Als financieringskosten van deze oude OB-druk in de prijzen een rol spelen dan zou een prijsverlagend effect van restitutie mogen worden verwacht. Er is natuurlijk voor deze kosten geen sprake van verhoging als niet wordt gerestitueerd. Voordien werd de oude OB-druk ook al „gefinancierd”.

Onder deze omstandigheden blijft het prijseffect voor niet onder het nul-tarief vallende bestedingen dus beperkt tot de extra drukverzwaring van f. 1.500 mln. Betrokken op de f. 74 mrd. belooft het *gemiddelde* prijseffect van de

⁶ De Moor, t.a.p., blz. 12.

⁷ Het grootste deel van deze cijfers is te vinden in „Macro-Economische Verkenning 1970”, tabel 3.1, blz. 35. Het bedrag aan investeringen van vrijgestelde bedrijven is geraamd. Het heeft o.m. betrekking op ziekenhuizen, kerken en PTT.

⁸ De Moor, t.a.p., blz. 12.

⁹ Memorie van Antwoord, Wetsontwerp 9324, blz. 22.

¹⁰ Dit bedrag volgt uit f. 300 mln. totale opbrengst van de egalisatieheffing minus f. 140 mln. egalisatieheffing op personenauto's, begrepen in de consumptie van gezinnen. Zie bijlage VI bij Memorie van Antwoord, Wetsontwerp 9324, tabel 1.3.

vaststelling van de tarieven voor de daarin begrepen bestedingen 2%. Dit is dus *niet* het effect op het consumptieprijspeil. Dat blijkt indien de berekende 2% nader gespecificeerd wordt voor de afzonderlijke bestedingscomponenten ¹¹:

consumptie van gezinnen.....	1,6% van f. 56,1 mrd. = f. 900 mln.
materiële overheidsconsumptie	1,2% van f. 4,6 mrd. = f. 55 mln.
investeringen in woningen	4,5% van f. 5,8 mrd. = f. 260 mln.
overheidsinvesteringen	4,0% van f. 5,2 mrd. = f. 210 mln.
investeringen van vrijgestelde bedrijven	3,3% van f. 2,3 mrd. = f. 75 mln.
	2 % van f. 74,0 mrd. = f. 1.500 mln.

Het blijkt nu dat met gebruik van dezelfde cijfers als De Moor hanteert — doch preciezer toegepast — het door het CPB geraamde prijseffect op het consumptieprijspeil nog steeds overeind staat ¹². *De Moors berekening, die op 3% uitkomt, is foutief*. En als zij al goed was geweest dan levert zij niet het prijseffect voor de consumptie van gezinnen op, maar dat voor een meer omvattende groep van bestedingen. Van een mysterie is geen sprake.

De argumenten van De Moor

De argumenten die De Moor aanvoert om het verschil tussen zijn 3% prijsstijging en de 1,4% consumptieprijsstijging van het CPB te verklaren vervallen dus eenvoudig bij een juist gebruik van de cijfers. Wel blijft de vraag zich opdringen of niet toch een deel van de door het CPB geraamde „overige factoren” in het consumptieprijspeil aan de systeemwijziging is toe te schrijven. Met name blijkt dat deze prijscomponent in de *Macro-Economische Verkenning 1970* op 1,4% (d.w.z. afgezien van 0,2% die samenhangt met de voordelen van kleine ondernemers) moest worden gesteld ¹³.

Bij het zoeken naar een antwoord op deze vraag moet, dacht ik, wel rekening worden gehouden met het feit dat de component „overige factoren” niet alleen in 1969 heeft bijgedragen tot de stijging van de consumptieprijs. Integendeel, deze component is een welhaast structureel bestanddeel van deze prijsstijging. In een tiental jaren voorafgaande aan 1969 droeg de component „overige factoren” gemiddeld 0,6% per jaar bij tot de consumptieprijsstijging ¹⁴. Deze „trend” zou ik bij het beantwoorden van de vraag, of een deel van de component „overige factoren” aan de systeemwijziging kan worden toegeschreven, buiten beschouwing willen laten. M.i. gaat het dus om de vraag of alsnog 0,8% consumptieprijsstijging geheel of gedeeltelijk aan de BTW-invoering moet worden toegeschreven. Met „toeschrijven” bedoel ik dan dat het „extra” BTW-effect gemotiveerd kan worden op basis van kostenverhogingen die uit de BTW-maatregelen voortvloeien.

De Moor zal vermoedelijk deze vraag bevestigend beantwoorden. Hij betoogt namelijk in het laatste gedeelte van zijn rede „dat de prijsstijging is ontstaan doordat de overheid een voorschot dat zij bij het bedrijfsleven had opgenomen niet kon terugbetalen, met als gevolg dat het bedrijfsleven de kosten van deze niet-terugbetaling heeft afgewenteld in de prijzen” ¹⁵. De Moor doelt hier op het niet restitueren van oude OB-druk op per 1 januari 1969

aanwezige maar nog niet afgeschreven bedrijfsmiddelen. Deze argumentatie van De Moor is merkwaardig.

In de eerste plaats omdat hij nergens in zijn openbare les het prijseffect van deze „kosten” kwantificeert. De extra lasten die De Moor becijfert verschillen niet principieel van die welke het CPB berekent. Dat is in het voorgaande al aangetoond. Het betekent dat De Moor geen rekening houdt met een afwenteling van een al of niet vermeende claim van het bedrijfsleven op consumenten. Vastgesteld zij, dat dat niets te maken heeft met al of niet calculerentegen vervangingswaarde, omdat in 1969 de OB-druk op investeringen ongeveer even hoog is als onder het oude cumulatieve systeem. De vervangingswaarde onderging dus door de systeemwijziging nauwelijks wijziging.

In de tweede plaats is de argumentatie van het verhalen van een voorschot aan de overheid op de consument merkwaardig, omdat wordt uitgegaan van een nog discutabele veronderstelling, dat ook in het oude systeem de omzetbelasting kan worden beschouwd als een heffing op de uitgaven van de consument ¹⁶. Dit is inderdaad de filosofie van het BTW-systeem en die is daarin ook tot uitdrukking gebracht, zij het dat daar dan het begrip „consument” in ruime zin is genomen. De filosofie van het oude OB-systeem is echter kort samengevat, dat omzetbelasting werd betaald op in beginsel iedere koop en verkoop ongeacht de plaats van de schakel in de bedrijfskolom waar deze transactie tot stand kwam. Dat daarbij afwenteling naar volgende schakels plaatsvond is in confesso. Maar dat betekent niet noodzakelijk dat een door consumenten verschuldigde belasting zou worden voorgefinancierd. Als het dat wél zou betekenen dan moet ook geconcludeerd worden dat in een groeiende economie het bedrag van deze „voorfinanciering” in beginsel onbeperkt zou toenemen. De investeringen zouden de afschrijvingen steeds overtreffen, zodat het bedrijfsleven voortdurend meer omzetbelasting betaalt dan het via de afschrijvingen kan afwentelen. De overgang op een OB-systeem dat deze gang van zaken zou

¹¹ *De cijfers voor de procentuele prijseffecten — uitgezonderd die voor investeringen van vrijgestelde bedrijven — zijn onlangs gepubliceerd in het „Centraal Economisch Plan 1970”, tabel 3.12, blz. 83.*

¹² *Hier zij aangetekend dat, indien De Moor aanneemt dat kleine, vrijgestelde ondernemers hun prijsvoordelen niet aan afnemers doorgeven (De Moor, t.a.p., blz. 26, noot 17) hij de 1,4% consumptieprijsstijging onjuist citeert. Bij deze veronderstelling bedraagt de aan de BTW toe te schrijven stijging van het consumptieprijspeil 1,6% (vgl. „Centraal Economisch Plan 1969”, Bijlage A, noot c bij tabel A 2, blz. 166). De consequenties van deze veronderstelling voor dat prijspeil zijn door het CPB namelijk begrepen in de post „overige factoren”.*

¹³ *„Macro-Economische Verkenning 1970”, tabel 3.7, blz. 42. Het cijfer voor de totale consumptieprijsstijging van 6,5% dat hierbij hoort is m.i. nog twijfelachtig. Op dit ogenblik is de informatie over 1969 nog onvolledig. Het is m.n. niet uitgesloten, dat het cijfer wat lager uit kan vallen. Dat geldt nog meer voor de 7% consumptieprijsstijging genoemd in het „Centraal Economisch Plan 1970”, blz. 81.*

¹⁴ *„Macro-Economische Verkenning 1970”, tabel 4.6, blz. 63.*

¹⁵ *De Moor, t.a.p., blz. 19.*

¹⁶ *De Moor, t.a.p., blz. 8.*

vermijden — i.c. het BTW-systeem — is dan ongeacht het tijdstip van invoering door het bedrijfsleven toe te juichen. Ook indien de dan nog niet afgewentelde druk op bedrijfsmiddelen *niet* wordt gerestitueerd. Dat (vermogens)verlies weegt nooit op tegen de anders steeds toenemende last van de „voorfinanciering” die komt te vervallen.

M.i. is daarom eenvoudig sprake van betaalde belasting en niet van „voorgefinancierde” belasting. Verhaal van

Stel een bedrijf met een productiecapaciteit van tien eenheden per jaar. De hiervoor te installeren bedrijfsmiddelen hebben een levensduur van tien jaar. Onder het oude (cumulatieve) OB-systeem kost de aanschaf van deze bedrijfsmiddelen f. 1.100 waarvan f. 100 OB. De afschrijving bedraagt dus per jaar f. 110 en per eenheid produkt f. 11. Bij het oude OB-systeem is de verkoopprijs per eenheid produkt bijv. als volgt samengesteld:

deze betaalde belasting — voor zover nog niet afgewenteld — op de consument na overgang op een OB-systeem waarbij „bygones” ook als „bygones” beschouwd worden (i.c. betaalde belasting niet terugbetaald wordt) betekent, dat het bedrijfsleven in een gunstiger positie terecht komt dan zonder systeemwijziging het geval geweest zou zijn. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van het volgende cijfervoorbeeld.

Materiaal excl. OB	f. 42
OB op materiaal	„ 3
Afschrijvingen excl. OB	„ 10
OB in afschrijvingen	„ 1
Lonen	„ 27
Kostprijs	f. 83
Winst	„ 10
OB bij verkoop	„ 7
Verkoopprijs	f. 100

De jaarproductie van tien eenheden wordt volledig tegen deze verkoopprijs afgezet. Gedurende één levensduurcyclus van tien jaar bedraagt de OB-opbrengst onder het oude systeem:

	Totale periode	waarvan in 1e jaar	volgende jaren
OB op investeringen	f. 100	f. 100	—
OB op materiaal	300	30	f. 270
OB op eindprodukten	700	70	630
Totale OB-opbrengst	f. 1.100	f. 200	f. 900

Bij invoering van het BTW-systeem moet de structurele opbrengst gelijk blijven, terwijl investeringen in bedrijfsmiddelen en toelevering van materiaal onbelast zouden zijn. Dit betekent dan dat bij de verkoop van eindprodukten een BTW van f. 11 per eenheid moet worden geheven.

De overheid besluit deze systeemwijziging door te voeren *zonder* restitutie van OB op niet-afgeschreven bedrijfsmiddelen. Tevens wordt besloten een investeringsbelasting in te voeren die gelijk is aan de oude OB op investeringen, dit laatste natuurlijk in afwijking van het „echte” BTW-systeem. Onder dit nieuwe systeem (incl. investeringsbelasting) ziet de samenstelling van de verkoopprijs er zo uit:

Materiaal	f. 42
Afschrijvingen excl. investeringsbelasting	„ 10
Investeringsbelasting in afschrijvingen	„ 1
Lonen	„ 27
Kostprijs	f. 80
Winst	„ 10
BTW	„ 11
Verkoopprijs	f. 101

De systeemwijziging zoals hier geschetst induceert dus een prijsstijging. Deze wordt geheel veroorzaakt door de investeringsbelasting. Indien ook nog sprake zou zijn geweest van uitbreidingsinvesteringen — waarvan hier terwille van de eenvoud is afgezien — dan zou ook nog prijsstijging zijn opgetreden als gevolg van verschuiving van OB-druk op uitbreidingsinvesteringen naar eindprodukten.

Stel nu dat de systeemwijziging aan het begin van het derde jaar van de levens-

duurcyclus van de productiecapaciteit wordt doorgevoerd. Op dat moment is f. 20 van op de bedrijfsmiddelen drukkende oude OB via afschrijvingen afgewenteld. De nog niet afgewentelde OB op bedrijfsmiddelen bedraagt dan dus f. 80. Het bedrijf zou kunnen besluiten in de resterende acht jaar van de levensduur f. 1 per eenheid produkt van deze oude OB op zijn afnemers te verhalen. De verkoopprijs zou

in dat geval f. 102 worden in plaats van f. 101.

We kunnen nu *drie casusposities* onderscheiden. Ik doe dat aan de hand van de resultatenrekening over het laatste jaar van de beschouwde periode en de balans aan het einde van dat jaar, i.c. het moment waarop de volledige productiecapaciteit moet worden vernieuwd. De drie mogelijkheden zijn:

1. Continuering van het oude OB-systeem.

In dit geval zien resultatenrekening en balans aan het einde van het laatste jaar er als volgt uit:

Resultatenrekening

Materiaal incl. OB	f. 450	Verkopen	f. 1.000
Afschrijvingen	„ 110		
Lonen	„ 270		
Afdracht OB	„ 70		
Winst	„ 100		
	f. 1.000		f. 1.000

Balans

Bedrijfsmiddelen	f. 1.100	Kapitaal	f. 1.100
Liquide middelen	„ 2.100	Reserve afschrijvingen	„ 1.100
		Gereserveerde winst	„ 1.000
	f. 3.200		f. 3.200

2. Invoering BTW-systeem na het tweede jaar zonder afwenteling van oude OB-druk op niet afgeschreven bedrijfsmiddelen. Nu:

Resultatenrekening

Materiaal	f. 420	Verkopen	f. 1.010
Afschrijvingen	„ 110		
Lonen	„ 270		
Afdracht BTW	„ 110		
Winst	„ 100		
	f. 1.010		f. 1.010

Balans

Bedrijfsmiddelen	f. 1.100	Kapitaal	f. 1.100
Liquide middelen	„ 2.100	Reserve afschrijvingen	„ 1.100
	f. 3.200	Gereserveerde winst	„ 1.000
			f. 3.200

3. Invoering BTW-systeem na het tweede jaar met afwenteling van oude OB-druk op niet afgeschreven bedrijfsmiddelen. Nu zien resultatenrekening en balans aan het einde van de levensduurcyclus er zo uit:

Resultatenrekening

Materiaal	f. 420	Verkopen	f. 1.020
Afschrijvingen	„ 110		
Lonen	„ 270		
Reserve „Oude OB”	„ 10		
Afdracht BTW	„ 110		
Winst	„ 100		
	f. 1.020		f. 1.020

Balans

Bedrijfsmiddelen	f. 1.100	Kapitaal	f. 1.100
Liquide middelen	„ 2.180	Reserve afschrijvingen	„ 1.100
	f. 3.280	Reserve „Oude OB”	„ 80
		Gereserveerde winst	„ 1.000
			f. 3.280

Een vergelijking van deze drie casusposities leert dat de invoering van het BTW-systeem *zonder* afwenteling van oude OB-druk op niet afgeschreven bedrijfsmiddelen de winstcapaciteit onaantast laat. Ook is de voortzetting van het bedrijf gewaarborgd, hetgeen blijkt uit de „Reserve afschrijvingen”, die aan het einde van de levensduur toe-reikend is om dezelfde bedrijfsmiddelen nieuw aan te kopen. Zou de investeringsbelasting in het nieuwe systeem zijn afgebroken, dan kon de waarde van de bedrijfsmidde-len dienovereenkomstig lager worden gesteld. Evenzo de afschrijvingen, hetgeen dan tot prijsverlaging kon leiden. Wel zou dan sprake zijn geweest van een vermogensverlies, doch alleen voor zover bedrijfsmiddelen nog niet waren afgeschreven. Overigens naar mijn mening een vermogens-verlies met bijna alleen boekhoudkundige betekenis. Ten dele zou het al gedekt zijn door het bedrag dat de afschrij-vingen tot dan toe gereserveerd te hoog blijken te zijn, omdat de investeringsbelasting wordt of is afgebroken. Voor zover het vermogensverlies groter is worden de balanstotalen lager, doch het vermogen van het bedrijf om zijn financiële verplichtingen na te komen lijdt geen schade omdat de winstcapaciteit volledig is gehandhaafd.

Invoering van het nieuwe belastingsysteem *zonder* af-wenteling van oude OB op nog niet afgeschreven bedrijfs-middelen laat de positie van het bedrijf dus onaantast. Het is dan duidelijk dat ingeval wel oude OB in de prijzen doorberekend wordt, deze positie gunstiger wordt dan de systeemovergang vereist. Met name blijkt de liquiditeits-positie hoger uit te vallen dan voortvloeit uit de noodzaak te vervangen en uit het handhaven van de winstcapaciteit.

Dit meerdere kan worden uitgekeerd of worden aangewend voor uitbreiding van het bedrijf. Voor de voortzetting van dat bedrijf is het niet nodig.

Op grond van het voorgaande moet ik concluderen dat de eerdergenoemde 0,8% consumptieprijsstijging niet be-schouwd kan worden als een „extra” BTW-effect dat ge-motiveerd kan worden op basis van kostenverhogingen die uit BTW-maatregelen voortvloeien. Daarbij heb ik — evenals De Moor in zijn openbare les heeft gedaan — afge-zien van kostenverhogingen in het administratieve vlak die de BTW met name voor de kleinhandel met zich kan brengen. Deze kosten zouden m.i. overigens slechts een ondergeschikt deel uitmaken van de rond f. 450 mln. die 0,8% consumptieprijsstijging betekent.

Ik houd het erop dat deze „extra” stijging van het consumptieprijspeil hoofdzakelijk is terug te voeren op de in 1969 sterk aantrekkende conjunctuur. In dergelijke situaties plegen prijzen wel vaker sterker toe te nemen dan alléén op grond van het kostenverloop kan worden aangé-nomen. Dat de invoering van de BTW en de verwarring daaromheen een handje geholpen hebben is aannemelijk. Doch voor hoevél is achteraf — laat staan vooraf — niet vast te stellen. De Duitse ervaringen met de invoering van de BTW pleiten ook voor deze kijk op de gang van zaken. Fiscaal-technisch zijn in ons buurland ongeveer dezelfde maatregelen getroffen, doch op een moment waarin de Duitse economie nog in een duidelijk recessieve fase ver-keerde. Van „extra” prijsstijging was dan ook geen sprake.

H. den Hartog

Westerse particuliere ondernemingen en ontwikkelingslanden

Een stem uit de praktijk

MR. A. D. VAS NUNES*

Tot de dringendste internationale vraagstukken behoort de noodzaak om het welvaartspeil van de ontwikkelingslanden te verhogen. In het debat over deze gecompliceerde materie pretendeert dit betoog niet meer te zijn dan een stem uit de praktijk van het westerse bedrijfsleven over de bijdrage die het kan leveren — en ook in vele gevallen levert — tot het op gang brengen van de economie der ontwikkelingslanden.

Ik zal daarom niet ingaan op de morele en ethische aspecten van ontwikkelingshulp: op de vraag of de westerse landen en de daar opgekomen ondernemingen een verplichting hebben om iets goed te maken aan de onderontwikkelde landen, die zij in het verleden gekoloniseerd hebben (indien althans zou vaststaan dat het gekoloniseerde land er in alle gevallen minder op is geworden, hetgeen naar mijn mening lang niet altijd zeker is). Ik wil mij ook onthouden van de vraag of de ontwikkelingslanden een recht kunnen doen gelden op ontwikkelingshulp, in dezelfde zin waarin de burger van een welvaartsstaat recht heeft op een minimum loon.

Iets meer moeite kost het mij niet in te gaan op enkele biologische aspecten van de ontwikkelingshulp, waaraan mijns inziens te weinig aandacht wordt geschonken. Hierbij denk ik in de eerste plaats aan het probleem van de overbevolking, dat zich in de gehele wereld doet gelden, doch dat speciaal in vele ontwikkelingslanden zo nijpend is geworden, dat veel hulp-haast bij voorbaat gedoemd is een futiliteit te worden, tenzij er tegelijk met de hulpverlening paal en perk kan worden gesteld aan de bevolkingsgroei.

Daarnaast is er een aantal factoren dat volgens recente onderzoeken genetisch ingebouwd blijkt in het menselijk gedragspatroon, zoals agressie die zich op nationale schaal naar buiten kan manifesteren als nationalisme en expansiedrang en naar binnen als individuele of als groepsagressiviteit en -destructiviteit. R. Ardrey wijst er op, mede aan de hand van de onderzoeken van Lorenz, dat deze agressiviteit in ons genetisch systeem zit ingebouwd al van voor de dagen dat homo sapiens zich afsplitste van de mensapen. Deze eigenschap heeft ons door alle eeuwen heen telkens weer parten gespeeld en werd van een toenemende destructieve aard naarmate de wapens „perfecter” werden. Het valt niet aan te nemen, dat zij zou verdwijnen, eenvoudig omdat wij weigeren haar als een (minder aantrekkelijk) deel van onszelf te erkennen¹.

Verder heeft het Britse biologenechtpaar Russell en Russell aan de hand van vergelijkende onderzoeken

met apenkolonies in dierentuinen en in de wilde staat aangetoond hoe agressie een functie pleegt te zijn van de populatiedruk². Ook ons eigen gedrag in het Nederlandse verkeer met zijn toenemende voertuig-populaties schijnt wel eens in die richting te wijzen. Dan zijn er nog bijzonder interessante gegevens over de rol van het hiërarchisch instinct en het bezitsinstinct in de genetica van de dierenwereld, een wereld waar wij mensen méér toebehoren dan wij dikwijls geneigd zijn onszelf toe te geven.

Deze bijdragen van de biologie en de genetica over onze overgeërfd (en dus onuitroeibare) eigenschappen zijn niet zonder belang voor de verhoudingen tussen volkeren en bevolkingen. Zij kunnen ons iets leren over de vraag waarom ontwikkelingshulp in sommige gevallen wel en in andere niet blijkt aan te slaan.

Helaas dwingt zowel de begrenzing van dit betoog als mijn eigen ondeskundigheid mij deze exploraties aan anderen over te laten en mij te beperken tot een aantal concrete aspecten van de rol die het particuliere bedrijfsleven kan en behoort te spelen onder de gegeven omstandigheden van de menselijke samenleving in de tweede helft van deze eeuw.

Doelstellingen bedrijfsleven en ontwikkelingslanden wel verschillend, niet incompatibel

Het bedrijfsleven is er als zodanig nooit om ontwikkelingshulp te bedrijven; elke onderneming is op de wereld om zich bezig te houden met haar eigen vorm van bedrijf en om dat zo efficiënt mogelijk te doen. Een bedrijf vestigt zich niet in een ontwikkelingsland teneinde dat land te helpen, maar teneinde winst te maken. Dit wil echter allerminst zeggen dat de aanwezigheid van het westerse bedrijfsleven in de ontwikkelingslanden geen nuttig effect sorteert voor die landen. Het wil ook niet zeggen dat de winst van het buitenlandse bedrijfsleven ten koste gaat van de ontwikkelingslanden.

Maar al te vaak hoort men verkondigen dat het westerse bedrijfsleven de ontwikkelingslanden uitbuit of leegrooft, waarvoor dan de behaalde winsten als quasi-bewijs worden aangevoerd. Wat deze kritiek miskent is dat de doelstel-

* De heer. Vas Nunes is directeur van Shell-Nederland NV.

¹ Robert Ardrey: „African Genesis”, Fontana Books 1961.

² Claire & W.M.S. Russell: „Violence, Monkeys and Man”, MacMillan, Londen 1968.

lingen van het bedrijfsleven (winst) en van de ontwikkelingslanden (een reeks van economische, sociale en politieke oogmerken) wel verschillend zijn, maar daarom nog niet incompatibel. Het is zeer wel mogelijk beide te combineren en doorgaans is dat ook het geval, aangezien anders één van beide partijen het arrangement niet zou continueren.

Inderdaad ziet men van tijd tot tijd bedrijven uit ontwikkelingslanden verdwijnen, hetzij doordat het ontvangende land overgaat tot nationalisatie, confiscatie of uitwijzing, hetzij een enkele keer doordat het bedrijfsleven er de brui aan geeft (Shell in Indonesië in 1965). In de meeste gevallen echter ziet men het buitenlandse bedrijfsleven rustig doorwerken in zijn vestigingen in de ontwikkelingslanden en mag men dus aannemen, dat zich een vorm van symbiose heeft ontwikkeld, die aan beide partijen voldoende voordelen biedt.

Wat het bedrijfsleven betreft bestaan die voordelen, zoals gezegd, primair uit het maken van winst. De winst is zeker niet het enige oogmerk van het bedrijf; zij is slechts de maatstaf waarmee de efficiency en de gezondheid van het bedrijf worden gemeten. Een bedrijf met enige visie op de toekomst — en daartoe behoren zeker alle grote internationale en multinationale ondernemingen — verlangt méér dan winst: het streeft naar continuïteit voor een lange reeks van jaren. Deze is alleen haalbaar, in ontwikkelde zowel als in ontwikkelingslanden, wanneer het bedrijf zich weet te doen accepteren als een nuttig lid van de samenleving. Dit betekent dat het bedrijfsleven, althans de grote bedrijven, geen andere mogelijkheid heeft dan zich te gedragen als een goed en loyaal lid van de samenleving waarin het werkt. Het hebben van een reputatie als uitbouter of als omkoper van plaatselijke politici hoort daar niet bij.

Beide partijen, d.w.z. het ontvangende ontwikkelingsland en het westerse bedrijfsleven, moeten de overtuiging hebben dat de symbiose voordelig voor hen is en dat zij daartoe redelijke en billijke afspraken met elkaar hebben gemaakt. Hieraan heeft aan de zijde van het ontvangende land in het verleden nogal eens wat ontbroken, dikwijls doordat men geen tegenspel op niveau kon leveren tegen de kundigheid en vakkennis van het westerse bedrijfsleven. Concessies die *ad perpetuum* werden vergeven voor een appel en een ei zijn voorgekomen en dat wekt uiteraard wrevel en weerstanden op, wanneer het betrokken land later beseft waartoe het zich heeft verbonden. Dergelijke *pacta bonina* houden echter op den duur geen stand en zij bederven zowel de verhouding als de continuïteit.

Daarom heeft het bonafide bedrijfsleven er volkomen vrede mee, dat de meeste ontwikkelingslanden tegenwoordig heel goed weten, waar Abraham de mosterd haalt: zijzelf hebben de nodige expertise opgebouwd om te weten welke voorwaarden zij aan de buitenlandse vestiging kunnen stellen, zonder dat het bedrijfsleven de overeenkomst laat afspringen. Dit is bijvoorbeeld bij de gevestigde olieproducerende landen zonder uitzondering het geval. En indien zij zelf niet over de nodige expertise beschikken om goed tegenspel te kunnen leveren, dan is deze kennis doorgaans wel beschikbaar bij adviseurs wier diensten te huur zijn. Hier ligt trouwens een van de meest voor de hand liggende terreinen van ontwikkelingshulp: het verschaffen aan ontwikkelingslanden van de technische hulp en expertise, die hun in staat stelt bij onderhandelingen met buitenlandse bedrijven redelijke condities te bedingen.

Wantrouwen is niet bevorderlijk voor de opbouw van gezonde betrekkingen, vooral niet als het zover gaat als bij sommige auteurs hier te lande, die zo'n diepzittend wantrouwen koesteren tegen elke westerse onderneming

in de ontwikkelingslanden, dat zij geloven eerst onze eigen westerse produktiemethoden en maatschappelijke stelsel ingrijpend te moeten herstructureren alvorens een daadwerkelijke ontwikkelingshulp mogelijk wordt³. Ten aanzien van de ontwikkelingslanden geldt tot op zekere hoogte hetzelfde: waar groot wantrouwen heerst tegen de bedoelingen en het nut van het westerse bedrijfsleven zal samenwerking moeilijk zijn, zulks ten detrimente van beide partijen.

Maar dat betekent m.i. ook weer niet dat er onbeperkt vertrouwen hoeft te worden geschonken. Een zekere scepsis kan geen kwaad en controle op de daden van het bedrijfsleven, eigen en buitenlands, is niet anders dan de bedrijven thuis ook gewend zijn.

Nodig: wil tot ontwikkeling

Niet elke vorm van bedrijvigheid in de ontwikkelingslanden is geschikt voor het particuliere westerse bedrijfsleven. Hieronder valt een groot deel van de infrastructuur, waar immers het winstcriterium niet toepasselijk is. Onderwijs, ziekenhuizen, wegebouw kunnen moeilijk door particuliere ondernemers worden bedreven, althans niet als hoofdactiviteit waar het geld mee moet worden verdiend. Hierbij dient bedacht te worden, dat buitenlandse vestigingen zich doorgaans weinig tot een ontwikkelingsland aangetrokken voelen zo lang de infrastructuur niet een zeker minimum niveau heeft bereikt. Voordien is mijnbouw (met inbegrip van aardolie) meestal de enige praktische mogelijkheid voor buitenlandse investeringen.

Het zijn echter juist de begeleidende infrastructurale aspecten van dat soort investeringen, zoals onderwijs (vakscholen!) en wegebouw, die de uitzaaiing van westerse kennis en kundigheid in het ontvangende land bevorderen. Door de ondernemers weliswaar niet specifiek gewild, althans niet als primair oogmerk, maar door hen geaccepteerd als deel van hun activiteitenpakket, helpen zij de ontwikkeling op gang komen. Ditzelfde *manus manum lavat* geldt uiteraard ook t.a.v. het fiscale inkomen en de exportbalans van het ontwikkelingsland. Hierdoor wordt het land in staat gesteld zelf een versnelde ontwikkeling van zijn infrastructuur te bevorderen.

Hiermee kom ik tot het kernpunt van mijn betoeg: een ontwikkelingsland wordt in staat gesteld vooruit te komen door de ontwikkeling en het inkomen, die de activiteiten van een buitenlandse onderneming of de rechtstreekse hulp van regering tot regering verschaffen. In beide gevallen echter zal het grotendeels afhangen van de wil van het betrokken land om zich te verheffen, of de geboden mogelijkheden inderdaad efficiënt worden gebruikt. Zonder deze wil om door te zetten en er bovenop te komen is iedere vorm van ontwikkelingshulp verloren moeite.

Hier mag nog wel eens worden herinnerd aan de ontwikkeling van Japan in de laatste dertig jaar van de vorige eeuw. De restauratie van het keizerlijk gezag, een revolutie van bovenaf door de Japanse adel die een einde maakte aan het verkalkte feodale stelsel, vond plaats in 1867. Reeds in 1872 werd de algemene leerplicht ingevoerd, zodat het analfabetisme omstreeks 1900 was verdwenen. Daarnaast moet niet worden onderschat de invoering van de

³ Aldus o.a. Prof. Dr. H. Linnemann en Drs. J. P. Pronk in cahier 4 van het Interkerkelijk Beraad voor Vredesvraagstukken.

algemene dienstplicht in 1871 en de uitzaaiing van kennis en ontwikkeling die dit meebracht voor grote lagen van de bevolking, die daarmee uit hun plattelandsisolement werden gehaald. De Japanners begonnen hun ontwikkeling niet zonder achtergrond: zij waren in 1867 reeds een oud cultuurvolk en men kan ook niet zeggen dat de cultuur beperkt was tot een dunne bovenlaag, want naar schatting telde het land bij het begin van de Meiji-revolutie reeds 15.000 lagere scholen. Niettemin duurde het vele decaden voordat het land er werkelijk aanspraak op kon maken een ontwikkeld land te zijn in de westerse zin van het woord.

Ward en Rustow maakten een interessante vergelijkende studie van de ontwikkeling van Japan en die van Turkije⁴. Beide landen hebben met elkaar gemeen de onverzettelijke wil om zich te moderniseren en daarvoor de noodzakelijke infrastructuur langs westerse lijnen te scheppen. Beide hebben bevolkingen die zich kenmerken door discipline en werklust. Hun conclusie is, dat Turkije ruim 40 jaar achter Japan aanloopt, hetgeen bevestigt dat zelfs bij een gunstige constellatie ontwikkeling een kwestie van lange adem is.

Ondanks alle versnellingen, die door de moderne communicatiemiddelen mogelijk zijn geworden, hoeft ons dit niet te verbazen. De ontwikkeling van Europa en Noord-Amerika heeft tenslotte vele eeuwen in beslag genomen. Ook hier hebben dezelfde eigenschappen de doorslag gegeven: hard werken, industriële revolutie, particulier initiatief en vooral de wil om het verder te brengen, die één van de wezenskenmerken is geweest van het puriteinse protestantisme. De Fransman Octave Gélénier zegt hierover: „La morale puritaine est génératrice de développement économique; il n'existe pas de pays protestant sous-développé; ces deux termes sont incompatibles”⁵.

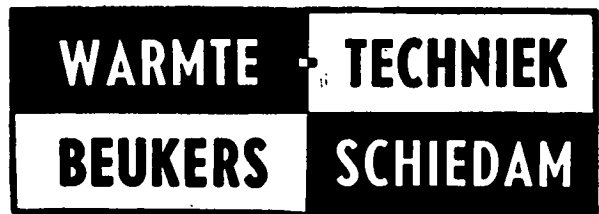
Wat de huidige ontwikkelingslanden betreft zal deze wil tot ontwikkeling zich, naar mijn mening, primair moeten richten op onderwijs en in vele gevallen op geboortenbeperking, wil men de race tussen ontwikkeling en ondervoeding niet verliezen. Onderwijs is een kwestie van lange adem en te vreezen valt, dat er op het gebied van geboortenbeperking geen grote resultaten te verwachten vallen voordat het analfabetisme is verdwenen.

Hetzelfde geldt m.i. ten aanzien van de corruptie, die niet alleen in ontwikkelingslanden maar wel juist dáár welig tiert. Ook voor het terugdringen daarvan tot aanvaardbare proporties is een zekere mate van volksontwikkeling een eerste vereiste. Er wordt, vooral door de principiële tegenstanders van het particuliere bedrijfsleven, veel werk gemaakt van bepaalde notoire gevallen van corruptie, waar buitenlandse bedrijven onder één deken lagen — of nog liggen — met corrupte machthebbers in ontwikkelingslanden. Goed te praten valt hier natuurlijk niets, doch wel mag in dergelijke gevallen de vraag worden gesteld of de corruptie en het daaruit voortvloeiende gebrek aan tegenspel bij de onderhandelingen met de buitenlandse bedrijven er niet op wijzen, dat er aan de wil om tot ontwikkeling te komen iets heeft geschort.

In landen als Japan en Turkije, waar van oudsher buitenlandse vestigingen welkom zijn geweest als bringers van ontwikkeling, kapitaal en know-how, hoort men weinig over excessieve bevoordeling van het buitenlandse bedrijf door corruptie en gebrek aan tegenspel van de autoriteiten: in die landen is het buitenlands particuliere initiatief welkom, doch men weet ook hoe men controle en toezicht moet uitoefenen.

Nog één punt dat verband houdt met de wil om tot ontwikkeling te komen: maar al te vaak trachten wij aan ont-

(I.M.)

wikkelingslanden een westers levenspatroon op te dringen, zonder ons af te vragen of het betrokken land zich wel de inspanningen en opofferingen wil getroosten om de zegeningen van westerse welvaart en welzijn deelachtig te worden. Er is meer dan één weg naar welzijn, al is het natuurlijk wel zo, dat men niet alle voordelen van onze leefwijze kan plukken als men de nadelen en de inspanning niet wenst.

Van wijlen Prof. L. G. A. Schlichting is het verhaal afkomstig hoe hij als correspondent van *De Tijd* in Rome gedurende de oorlogsjaren eens een aantal boeken aan een stalletje kocht en wegens het benzinegebrek geen taxi kon vinden om de nieuw verworven last naar huis te brengen. Hij vroeg toen aan een bedelaar die in de zon zat te slapen of hij misschien wat wilde verdienen. De man ging daar gretig op in en vroeg wat hij doen moest, waarop Schlichting hem het adres gaf, dat niet erg dichtbij was. Hierop schatte de bedelaar het gewicht van de boeken, keek denkkelijk naar de hete zon en ging weer zitten met de woorden: „Nee, dank u meneer, ik heb al gegeten”.

Wij moeten naar mijn mening ontwikkelingslanden slechts helpen bij wat zijzelf met eigen inspanning willen bereiken en volgens hun eigen prioriteitenkeuze. Hiervan afwijken en onze eigen visies opdringen ondermijnen niet alleen de wil van het betrokken land om van harte mee te werken, maar bergen in zich een stuk westerse arrogantie en neo-kolonialisme. Merkwaardig genoeg treft men dit juist aan bij hen die alle vormen van neo-kolonialisme het luidst veroordelen.

De rol van de multinationale onderneming

Een bijzondere positie ten aanzien van ontwikkelingshulp wordt ingenomen door de zeer grote multinationale westerse ondernemingen met vestigingen in vele landen. In Nederlands verband kan men hier in de eerste plaats denken aan Philips, Unilever en Shell. Dit soort ondernemingen heeft een bijzondere bijdrage te bieden aan ontwikkelingshulp,

⁴ Robert E. Ward en Dankwart A. Rustow (eds.): „Political Modernisation in Japan and Turkey”, Princeton University Press 1964.

⁵ Octave Gélénier: „Morale de l'Entreprise et Destin de la Nation”, blz. 165.

omdat zij behalve over kapitaal en technologie ook beschikken over een internationale pool van know-how en ervaring in vele verschillende situaties. Hierdoor kunnen zij, meer dan overheden of kleinere bedrijven, iets bieden waar het ontwikkelingsland zijn voordeel mee kan doen.

Het is dan ook opvallend, dat de meeste ontwikkelingslanden duidelijke bereidheid tonen tot samenwerking met multinationale bedrijven, hoewel het een ieder duidelijk is, dat de buitenlandse onderneming nimmer haar eigen commerciële doeleinden uit het oog zal verliezen. De ontwikkelingslanden wensen in het algemeen geen hulp op basis van charitas of emoties, doch zakelijke a-patriarchale overeenkomsten waar beide partijen voordeel van hebben.

Ook kan men veilig stellen dat zakelijke afspraken met het particuliere bedrijfsleven in het algemeen een betere kans bieden op efficiency dan het werken met of via staatsbedrijven. Ik wil niet zeggen dat wanneer de overheid in zaken gaat, dit nimmer efficiënt zou kunnen zijn, doch wel dat het particuliere bedrijfsleven het doorgaans beter kan, omdat het zijn eigen efficiency voortdurend controleert aan de hand van het criterium van de bedrijfswinst.

Tenslotte zou ik een lans willen breken voor de afschaffing van protectie op het thuisfront. Wij kennen in Nederland de rietsuikeractie, die opheffing beoogt van de Europese protectie van het eigen produkt ten nadele van de tropische suiker. Ik zou hetzelfde veel algemener willen stellen: protectie is in beginsel slecht voor het bedrijfsleven, geheel los van de vraag of het wel te rechtvaardigen valt t.o.v. de ontwikkelingslanden. Protectie is een vorm van uitschakeling van de concurrentie; zonder de voortdurende prikkel van concurrentie kan het bedrijfsleven niet gezond blijven en betaalt uiteindelijk de consument het gelag. Alleen reeds op deze grond zouden de westerse landen hun deuren moeten openen voor de concurrerende produkten van de ontwikkelingslanden.

Daarnaast echter lijkt het mij logisch dat, als wij de

derde wereld helpen opbouwen, wij hun niet in de weg moeten staan bij de export van hun produkten. Complement van ontwikkelingssamenwerking hoort dus te zijn een handelspolitiek van het Westen, die de export van de ontwikkelingslanden niet onnodig belemmert. Daar ontbreekt nogal wat aan en de fundamentele kritiek daarop, o.a. van Prof. Tinbergen, is begrijpelijk en gerechtvaardigd.

Conclusies

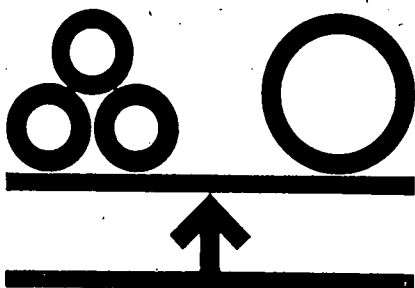
1. De westerse particuliere ondernemingen en speciaal de multinationale grote bedrijven zijn bij uitstek geschikt om de ontwikkeling van de derde wereld te versnellen. Zij kunnen dit efficiënter dan overheden of staatsbedrijven, ondanks het feit dat hun motivering niet gelegen is in hulpverlening als zodanig, doch in commerciële overwegingen.

2. Het is gewenst dat het ontwikkelingsland dat een buitenlands bedrijf wil toelaten zich tijdig verzekert van de nodige expertise, teneinde tegenspel te kunnen leveren in de onderhandelingsperiode en daarna toezicht uit te oefenen.

3. Zonder de wil van een land om tot ontwikkeling te komen is de meeste samenwerking tot falen gedoemd. Indien een ontwikkelingsland wil samenwerken met een westerse bedrijf, dient dit niet te worden tegengewerkt op emotionele of dogmatische gronden, omdat men in het Westen betere ideeën meent te hebben over wat goed is voor het betrokken ontwikkelingsland.

4. De wil tot ontwikkeling dient zich primair te richten op onderwijs en de beteugeling van overbevolking. Dit zijn infrastructurele aspecten, waar het bedrijfsleven niet veel te bieden heeft, doch aanpak hiervan moet verzekerd zijn wil ontwikkeling door industriële vestigingen op de lange baan succes hebben.

A. D. Vas Nunes

Geld- en kapitaalmarkt

1980 met een vraagteken?

Bij de afronding van mijn voorgaande bijdrage¹ kon ik slechts op de valreep kennismaken van de rede van Minister Witteveen op 26 mei jl., gehouden voor de Internationale Kamer van Koophandel te Amsterdam.

Gezien het grote belang dat de plan-

nen voor een economische, politieke en monetaire integratie voor de ontwikkeling van de geld- en kapitaalmarkt hebben, lijkt het opportuun hier thans wat dieper op in te gaan. Ik wil dit met name doen tegen de achtergrond van wat thans op het Europese forum aan de gang is. Ik acht de rede van de Minister een belangrijk stuk, omdat nu — eindelijk mag men wel zeggen — de Nederlandse regering duidelijk haar standpunt heeft bepaald (de vroegere opmerkingen in de kamerdebatten van de Minister waren nog erg summier).

Vooropgesteld zij, dat het ongetwijfeld een theoretisch knap betoog is. De Minister spreekt zich uit voor één gemeenschappelijke valuta, die uiteindelijk de monetaire integratie omkeerbaar moet maken. Doch voor het zover is, moet er nog heel wat gebeuren. Dan zal er eerst een vergaande economische en politieke integratie moeten worden bereikt. Om met de

economische integratie te starten, zal een coördinatie en later een centralisatie van het nationale conjunctuurbeleid van de Zes noodzakelijk zijn. In dit nauwere samenspel, het beter op elkaar afstemmen van het onderlinge conjunctuurbeleid, zijn vooral het budgetbeleid en het interne monetaire beleid van belang. Via een proces van consultaties moet dit samenspel evolueren tot een waarlijk supranationaal beleid in de eindfase. Voor een werkelijk monetaire unie is voorts politieke integratie noodzakelijk. Immer, het ontwikkelingsproces impliceert een aantal institutionele wijzigingen, welke een vergaande overdracht van nationale bevoegdheden betekenen. Als voorbeelden van te treffen institutionele wijzigingen noemt de Minister de vorming van één Europees Ministerie van

¹ „ESB”, dd 3 juni 1970, blz. 550-552.

Financiën, één Europese centrale bank (Federal Reserve of Europe!) en het komen tot een werkelijk Europees Parlement. Het huidige EEG-Verdrag zou voor dit alles niet toereikend zijn: aanvulling of een geheel nieuw verdrag zou noodzakelijk zijn.

Tot zover kan men tegen het betoog weinig bezwaren hebben: theoretisch is er niet veel tegen in te brengen. Het is stellig van belang om met name ten aanzien van de Franse plannen, zo zeer toegespitst op het monetair-technische, het meer spectaculaire terrein, tegen spel te geven.

De rede van de Minister verdient echter met name de aandacht wanneer hij zich uitsprekt over de plannen om in de loop van 1970 te komen tot een fasenplan: de monetaire unie kan namelijk niet direct, doch slechts stap voor stap worden gerealiseerd. Minister Witteveen is tegen het fixeren van vaste data zoals in de plannen van Schiller, Barre, Werner, enz. Slechts formuleert hij de desiderata voor de eerste fase en tekent daarbij aan, dat de overgang naar een tweede, niet verder uitgewerkte fase, slechts mogelijk is na realisatie van het voor de eerste fase gestelde. De eerste fase zou slechts zaken betreffen die geen wijziging van het Verdrag van Rome behoeven, zoals overleg over de inhoud van een nieuw verdrag, studies over moeilijke aspecten en het gezamenlijk vaststellen van gekwantificeerde doelstellingen van het nationale economische beleid op middellange termijn als voornaamste stap op de weg naar een economische unie.

Zo veel waardering ik kan opbrengen voor de waarschuwend vinger van de Minister tijdens de kamerdebatten en voor zijn betoog om aan het landbouwavontuur niet nog een ander, nu monetair, Europees avontuur toe te voegen, zo teleurstellend acht ik het ontbreken van enige visie, wanneer het gaat om de uitwerking van het politieke besluit van de Haagse topconferentie om in de loop van 1970 een fasenplan te realiseren. Wanneer men in theoretische analyses blijft steken en niet bereid is op basis van deze analyse, zonder zijn wetenschappelijke geweten al te zeer geweld aan te doen, tot een realistische uitwerking te komen, is men louter academisch en zelfs negatief op het praktische politieke vlak. Dan komt men tot het opvoeren van de verschillen in extremis, tot een ware „guerre des religions”. Ergens zal, zonder zich in een avontuur te storten, een risico moeten worden genomen, risico's inherent aan de dynamiek van dit leven.

Geen sprong in het duister, maar wel een „acte de foi” wordt van ons gevraagd.

De Minister heeft deze sprong kennelijk niet gewaagd. Geen timing, geen uitgewerkt fasenplan, geen woord over monetaire aspecten in de eerste fase, geen stap in de richting van een weer op gang brengen van de sinds 1962 vastgeraakte besprekingen inzake liberalisatie van de kapitaalmarkt. Slechts studies en consultaties, vaag en uitzichtsloos, en het formuleren van middellange kwantitatieve doelen. De vraag kan dan ook gesteld worden of op deze wijze wel voldoende tegenwicht wordt gegeven tegen de monetaristen, de pragmatici.

1980 gaat, althans wat de Nederlandse voorstellen betreft, volledig de mist in. Wij zijn echter niet de enigen die het voor het zeggen hebben. De vraag dringt zich dan ook op of de toestand werkelijk zo uitzichtsloos is. Veel concreets is daarvan op dit moment nog niet te zeggen. Eind mei jl. zijn de Ministers van de Zes in Venetië bijeengewest, waarbij een interim-rapport van de Commissie-Werner

Deze rubriek wordt verzorgd door medewerkers van het Economisch Bureau van de AMRO-Bank te Amsterdam.

werd bestudeerd. Besluiten zijn daarbij niet gevallen. De Commissie-Werner zou in de allereerste plaats een afronding van het Memorandum van de Europese Commissie van 12 februari 1969 nastreven (het zogenaamde eerste plan-Barre). Voor dit plan werd de nauwere coördinatie van het beleid op korte termijn in juli 1969 aanvaard. Interessant, doch bepaald niet verrijkend, zo lang van werkelijke harmonisatie in de doelstellingen nog geen sprake is. Ook werd in februari 1970 de onderlinge korte-steunverlening gerealiseerd. Ook al niet om over naar huis te schrijven, daar het feit een institutionalisering betekent van een reeks reeds bestaande arrangementen ad hoc. Resterde nog de aanvaarding van de door de Europese Commissie voorgestelde kwantitatieve beleidsnorm voor de middellange termijn en de nadere uitwerking van art. 108 van het Verdrag van Rome inzake de middellange-steunverlening.

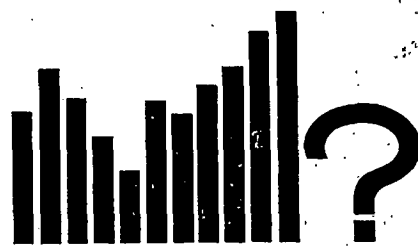
Voorts stelt de Commissie-Werner uitdrukkelijk het beginsel, dat de bestaande marges rond de pariteiten gehandhaafd dienen te worden, met andere woorden: er dient op gemeenschapsniveau stelling te worden ge-

nomen ten aanzien van mogelijke beslissingen tijdens de jaarvergadering van het IMF te Kopenhagen in september a.s. om te komen tot grotere bandbreedtes. Uit de persberichten valt echter af te leiden, dat er verdeeldheid bestaat of men in deze eerste fase (1971-1973) ook al tot *vermindering* van de bestaande bandbreedtes wil komen. Verder vallen o.a. aanbevelingen op om te komen tot een verdere liberalisatie van het onderlinge kapitaalverkeer. Het is niet de bedoeling hier een volledige inventarisatie te geven van de nog zeer voorlopige denkbeelden van de Commissie-Werner. Ik wilde slechts illustreren dat deze denkbeelden bepaald verder gaan — met name omdat ook monetaire stappen worden gesuggereerd — dan de voorstellen van Minister Witteveen.

Een element van parallelisme, dat recht doet wedervaren aan een harmonische opbouw van een economische en monetaire integratie, schijnt aanwezig te zijn. Ook de aanbevelingen van de Ministers van de Zes tijdens hun bijeenkomst te Venetië, gedaan naar aanleiding van het interim-rapport van de Commissie-Werner, wijzen in deze richting. Er is alle reden om met spanning uit te zien naar de besluiten van de Europese Ministerraad, te nemen naar aanleiding van de uitgewerkte voorstellen van de Commissie-Werner.

De Griekse filosofen zeiden reeds: panta rhei, ouden menei; alles stroomt, niets blijft. Zo ook met de Europese integratie — het proces is aan de gang en wij kunnen het niet meer tegenhouden, de zwartgallige theoretici ten spijt.

Dr. H. G. Advokaat

Prognotities

Technische ontwikkeling en arbeidsmarkt

De technische ontwikkeling speelt zonder twijfel de meest dynamische rol bij de totstandkoming van het evenwicht of liever bij de verstorning van het evenwicht op de arbeidsmarkt.

Het is dan ook niet verbazingwekkend dat aan dit onderwerp reeds vele publicaties zijn gewijd. Het is wellicht nuttig om nog eens aan te geven wat enkele belangrijke consequenties zijn van deze relatie, want in de wirwar van uitspraken en meningen over dit onderwerp is het soms moeilijk om nog een weg te vinden.

Van belang is allereerst de toeneming van de hoeveelheid technische en wetenschappelijke kennis en de hiermee samenhangende toeneming van de hoeveelheid beschikbare technieken. Als gevolg van de toegenomen internationale concurrentie, welke onder meer het gevolg is van betere vervoers- en communicatiemogelijkheden en van de totstandkoming van gemeenschappelijke markten (EEG), is er een zekere versnelling in de technische ontwikkeling opgetreden. Die versnelling is zeker niet revolutionair, zoals vaak wordt gesteld, maar ze is ook weer niet geheel te verwaarlozen. Hieruit kan men de conclusie trekken, dat er waarschijnlijk meer veranderingen in de werkgelegenheidsstructuur zullen optreden dan voorheen, waardoor de kans op discrepantie tussen vraag en aanbod toeneemt. Bovendien is door een toegenomen specialisatie de individuele beroepsbeoefenaar veel gevoeliger voor veranderingen in de werkgelegenheidsstructuur dan voorheen. Bij bredere functies wordt de werkinhoud in het algemeen slechts ten dele beïnvloed, waardoor het niet zo moeilijk is om zich aan te passen. Bij een hoge mate van specialisatie kan echter de gehele functie verdwijnen of een totaal andere inhoud krijgen.

Het risico van gebrek aan aansluiting tussen vraag en aanbod wordt uiteraard aanzienlijk vergroot door de lange technische levensduur van de factor arbeid (circa 40 jaar). Het is niet uitgesloten dat zich in de loop van een beroepsleven dusdanige wijzigingen voordoen in de eisen van de maatschappij, dat er een grote kloof tussen de feitelijk gewenste en de bestaande opleidingsstructuur van de beroepsbevolking ontstaat. Een deel van de veranderingen zal kunnen worden opgevangen door de toetreding van jeugdigen tot de beroepsbevolking. Dit heeft echter slechts een beperkte betekenis, omdat er niet alleen nieuwe functies ontstaan en oude verdwijnen, maar omdat ook de blijvende functies, waarin ouderen werken, van inhoud veranderen.

De verdubbelingstijd van de hoeveelheid kennis in de technische en de

Wilson heeft zich vergalluppeerd

Nagekomen uitslag:

Brazilië - West-Duitsland 40-1

Van den Doel en Defensie:

't niet kunnen Harde

Hoessein:

van koninklijke bloeden

(ongecorrigeerd)

natuurwetenschappen bedraagt zo'n 15 jaar ¹. Zelfs al houdt men rekening met een vertraging in de toepassing van nieuwe technieken, dan nog is het bijna onvermijdelijk dat zich in de loop van die 40 jaar diverse wijzigingen voltrekken. Het lastigste is de opkomst van nieuwe beroepen. Als men hiervoor niet tijdig opleidingen creëert (computerdeskundigen, meet- en regeltechnici e.d.) ontstaan er knelpunten in de ontwikkeling die remmend werken op de economische groei.

Een ruwe indicatie van de mate van specialisatie wordt gegeven door de toeneming van het aantal gebruikte beroepsaanduidingen. In de tabel is deze ontwikkeling geschetst.

Jaar	Aantal beroepsnamen	Plaats van telling
1698	204	Regensburg (Duitsland)
1815	450	Nederland
1915	880	Nederland
1968	4.500	Nederland

De sterk toegenomen specialisatie houdt in dat velen niet in staat zullen worden gesteld om zich geleidelijk aan veranderende omstandigheden aan te passen. Men zal soms pas met een verandering in de eisen van de maatschappij worden geconfronteerd op het moment dat men zijn oorspronkelijke functie verliest. Het kan dan moeilijk zijn om een passende werkring te vinden. Dit wijst in ieder geval op de noodzaak van herscholing en permanente scholing.

De toeneming van de hoeveelheid beschikbare kennis heeft eveneens een duidelijke invloed op de inhoud en de reikwijdte van het onderwijs. Aangezien men niet tot in het oneindige door kan gaan met de leerprogramma's uit te breiden naar gelang de kennis toeneemt, is aan een zekere specialisatie in het onderwijs niet te ontkomen, ondanks de krachtige weerstanden op dit gebied. In feite is er reeds lang een toenemende specialisatie in het onderwijs te constateren.

Er moet een selectie worden gemaakt uit de stof, waardoor het onderwijsprogramma, voor welke vorm van onderwijs ook, slechts een exemplarisch karakter kan dragen ². De docent heeft vaak al moeite genoeg om zelf de ontwikkelingen in het eigen vak bij te houden ³. Prof. Posthumus citeert in zijn rapport over de inhoud van het universitaire onderwijs een uitspraak van Prof. Beth, die in 1948 reeds stelde, dat „de hoeveelheid wiskunde van het middelbaar onderwijs slechts 0,1% van de totale wiskundige kennis op dat tijdstip bedroeg, die van het technisch hoger onderwijs 0,25% en die van het doctoraal examen wiskunde slechts 1%”.

Dit houdt naar mijn mening in, dat het eenvoudig niet mogelijk zal zijn om leerlingen de breedte en flexibiliteit in hun voorbereiding op het beroepsleven te geven, die wij eigenlijk zo graag zouden willen, tenzij wij ons erbij neer zouden leggen geen gebruik te maken van de grote hoeveelheid kennis en technische know-how die ons ter beschikking staat. Men kan zich afvragen of het dan niet enigszins een gemeenplaats is om te stellen dat wij breder, niet gespecialiseerd, onderwijs willen, waardoor de potentiële beroeps-mobiliteit zou worden vergroot.

Het is uiteraard wél zo, dat naast de gespecialiseerde kennis die men vooral

¹ *National Academy of Sciences*: „A synopsis. Scientific and technical communication”, Washington 1969.

² Zie eerste voortgangsnota Prof. Dr. K. Posthumus: „Universitair onderwijs — doelstellingen, functies, structuren”. Den Haag, maart 1970.

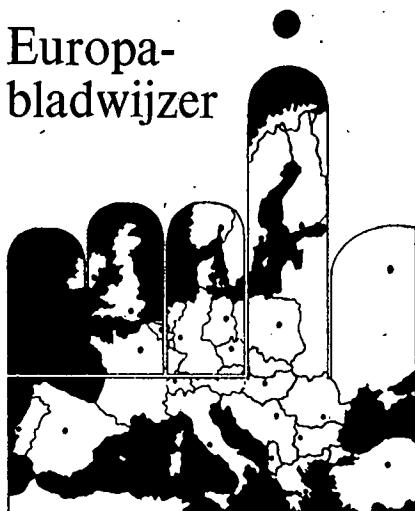
³ Zie openbare les Dr. P. Wittebol: „Onderwijs, specialisatie en wetenschap in de algemene heelkunde”, Amsterdam, juni 1969.

in het voortgezet en hoger onderwijs zal ontvangen voldoende inzicht moet worden verkregen in de samenhang tussen verschillende kennisgebieden, om de abiturienten in ieder geval in staat te stellen elkaar te begrijpen. Eveneens kan door de methode van onderwijs het aanpassingsvermogen van de leerlingen worden vergroot. Dit staat echter naast de specialisatie die onvermijdelijk lijkt.

Op grond van het voorgaande lijkt het een veilige prognose om te veronderstellen, dat de mate van differentiatie zowel aan de vraag- als aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt zal toenemen. Dit maakt het bereiken van een evenwicht op de arbeidsmarkt er zeker niet eenvoudiger op. Het zal duidelijk zijn, dat men alleen een bevredigende aansluiting tussen vraag en aanbod kan bereiken als er voldoende informatie is over de te verwachten ontwikkelingen.

Dr. P. Ressenaar

Europa- bladwijzer

Balans van een half jaar

Als we, ruim een half jaar na de Haagse top, een balans opmaken van de activiteiten van de Europese Gemeenschappen, valt er heel wat op de creditzijde te boeken: de definitieve financiële reglementen voor het gemeenschappelijke landbouwbeleid zijn vastgesteld; een besluit om de bijdragen van de Lid-Staten geleidelijk te vervangen door eigen middelen¹ is tot stand gekomen en aan goedkeuring van de nationale parlementen onderworpen; zo ook het

verdrag tot wijziging van de begrotingsprocedure², waardoor het Europese Parlement op budgettair gebied meer (maar nog niet veel) in de melk te brokkelen zal krijgen; de contouren van de eerste fase van een plan dat de verwezenlijking van de economische en monetaire unie ten doel heeft zijn zichtbaar geworden; en — last but not least — de onderhandelingen tussen de Gemeenschap en de kandidaat-leden zullen op 30 juni worden geopend.

Er zijn echter ook schulden op de balans aan te tekenen: de paragraaf waarin bepaald werd het onderzoek van de methode van directe verkiezingen voor het Europese Parlement voort te zetten is een dode letter gebleven; hetzelfde geldt — en dat is veel ernstiger — voor het voornemen de pogingen voort te zetten om een betere beheersing van de markt te verzekeren door middel van een beleid voor de landbouwproductie dat zal leiden tot beperking van de begrotingslasten; de studies om voortgang te maken op het gebied van de politieke eenmaking zullen te weinig opleveren; en de pogingen om de jeugd te betrekken bij alle creatieve en op Europese groei gerichte handelingen hebben tot nu toe, lijkt het, een deficit opgeleverd.

Toch, als geheel gezien mag de halfjaarlijkse balans zeker als positief worden gewaardeerd, en de nieuwe Commissie die op 2 juli in functie zal treden verkeert dan ook in heel wat gunstiger omstandigheden dan haar voorgangster een jaar geleden. De samenstelling van het nieuwe college heeft betrekkelijk weinig moeilijkheden opgeleverd; het is op papier (om in de terminologie van Mexico te spreken) een vrij sterke ploeg, vooral als de tijdelijke Italiaanse invaller, Smoquina, alsnog vervangen zal worden door de bekwame Spinelli, Europeaan van het eerste uur en overtuigd federalist. Het is echter te betreuren dat de handhaving van Dr. Mansholt vergemakkelijkt moest worden door het heengaan van Jean Rey, die niet alleen door zijn optreden gedurende de Kennedy-Ronde, maar ook de laatste jaren door zijn presidentschap in moeilijke omstandigheden een van de grote Europese prijzen — of tenminste een eredoctoraat — ten volle heeft verdiend.

Hoeveel in het laatste jaar in de Europese Gemeenschap is veranderd, laat zich niet alleen afmeten aan het betrekkelijke gemak waarmee de Raad het eens is geworden over een gemeenschappelijke basis voor de onderhandelingen met Engeland c.s., maar ook aan

de houding die de Nederlandse minister van Financiën tegenover de Europese problemen is gaan innemen. Over beide punten een enkele opmerking.

Was men het reeds snel eens geworden over de algemene stelling dat de Gemeenschappen, en niet de Lid-Staten afzonderlijk, de onderhandelingen zullen voeren op basis van door de Raad vast te stellen uitgangspunten (aanvaarding van de Verdragen en wat op grond daarvan is tot stand gebracht, gelijke overgangperiode voor industrie en landbouw, billijke verdeling van lasten, enz.), later bleek het ook mogelijk over de toekomstige instellingen een gemeenschappelijk standpunt te formuleren: een Commissie van 14 leden, een zodanige stemmenweging in de Raad dat bij stemming twee grote landen net niet overstemd kunnen worden, terwijl de nieuwe leden gezamenlijk evenmin overstemd zullen kunnen worden. De onderhandelingsdelegatie van de Gemeenschappen zal, op alle niveaus, worden voorgezeten door de fungerende voorzitter van de Raad, c.q. vertegenwoordigers van het land dat het voorzitterschap bekleedt. Deze voorzitters zullen tevens als woordvoerder optreden, maar de Raad zal deze functie ook aan de Commissie kunnen opdragen, met name als het onderwerpen van reeds tot stand gekomen gemeenschapsbeleid betreft. De gemeenschaps-standpunten zullen overigens op voorstel van de Commissie worden bepaald. Deze zal ook gemachtigd kunnen worden om exploratoire besprekingen met de kandidaat-leden te voeren om op grond daarvan „de définir les éléments d'un accord à soumettre au Conseil”. Al is de Commissie dus niet, tot verontwaardiging van Rey, officieel onderhandelaar geworden, het is wel zeker dat zij op de loop der besprekingen een grote invloed zal uitoefenen. Het wisselend voorzitterschap — op zichzelf ongelukkig — is in dit verband ook een soort „blessing in disguise”.

Naar het schijnt heeft niet alleen Frankrijk, maar ook Nederland in de Raad zodanig gemanoeuvreerd dat de rol van de Commissie formeel beperkt is gebleven. Kort tevoren heeft de regering in Den Haag zich echter, in de rede van minister Witteveen voor de Internationale Kamer van Koop-

¹ Zie „Publikatieblad”, 1970, L 94.

² Zie Kamerstukken, nr. 10635.

handel³, van een betere zijde laten zien. Daarin heeft onze minister van Financiën zich ontpopt als een overtuigd voorstander van een monetaire unie: „Mijn conclusie luidt dat de vorming van een monetaire unie in de EEG, uitgebreid met Engeland, zeer wenselijk is. Nederland is bereid hieraan mee te werken”. Een voorproefje van deze geestesgesteldheid gaf de minister al bij de verdediging van zijn begrotingshoofdstuk op 28 april jl. in de Eerste Kamer (Handelingen Eerste Kamer, Zitting 1969-1970, blz. 760-761), waar hij opmerkte: „Ik geloof, dat wij in Nederland — de regering en, meen ik, ook het Nederlandse parlement — in principe positief hiertegenover moeten staan. Wij zijn altijd voorstander geweest van de ontwikkeling van supranationale elementen in de Europese Gemeenschap...”

Uit deze mond waren deze aanlokkelijke klanken wel een verrassing. Het is immers nog geen jaar geleden dat men in de miljoenennota 1970 de inmiddels berucht geworden paragraaf 4.4, gewijd aan de Europese samenwerking, kon lezen. In deze paragraaf wordt, vriendelijk uitgedrukt, nogal merkwaardig over de Europese integratie gesproken. Mr. Biesheuvel heeft dat bij de algemene beschouwingen over de rijksbegroting 1970 verontrustend genoemd:

„Want wat gebeurt er in deze pagina's van de Miljoenennota? Daar wordt het voorgesteld alsof de EEG een beperkt, intergouvernamenteel clubje is, een voortzetting van de oude OEEES, die, omdat zij intra-gouvernamenteel was, vastliep. Er wordt niet gerept over de noodzaak van gemeenschappelijk beleid op een zeer breed terrein om tot een economische unie te geraken. Wie de miljoenennota leest, komt tot de conclusie dat de EEG niet meer beoogt te zijn dan een simpele douane-unie. Mijn vraag aan de Minister van Financiën is, hoe deze beschouwing die in een voetnootje terloops als 'neo-liberaal' — whatever it may be — wordt aangemerkt, in vredesnaam in de miljoenennota is terechtgekomen” (Handelingen Tweede Kamer, Zitting 1969-1970, blz. 267).

Op die vraag is de minister het antwoord schuldig gebleven, al handhaafde hij de mening, dat de economische orde van de Gemeenschap, in haar totaliteit gezien, toch wel als een neo-liberale of met de Duitse termen van Soziale Marktwirtschaft kan worden gekenmerkt. Gemeenschappelijk beleid zag hij toen nog slechts als een aanzet in bepaalde sectoren, bijv. het landbouwbeleid (blz. 328).

Natuurlijk is deze ommezwaai niet helemaal uit de lucht komen vallen.

De topconferentie van begin december 1969 heeft een hele ontwikkeling in gang gezet waaraan ook het ministerie van Financiën zich niet kan onttrekken. Ter uitvoering van de monetaire paragraaf van het Haagse slotcommuniqué is op 6 maart jl. door de Europese Ministerraad een werkgroep ingesteld onder voorzitterschap van de Luxemburgse minister-president Werner. Eind mei heeft de commissie-Werner aan de Ministerraad een eerste rapport uitgebracht over de etapsgewijze verwezenlijking van de economische en monetaire unie van de Gemeenschap.

Als men nu wat over het rapport-Werner naar buiten is gekomen vergelijkt met de rede van Witteveen, blijkt dat de visie van de minister er enigszins van afwijkt. De nadruk op de economische en politieke integratie vindt men niet in het rapport. Er worden maatregelen op beide gebieden voorgesteld, maar de nadruk ligt op de monetaire integratie. Op dit punt blijkt er, trouwens in de werkgroep verschil van mening te bestaan en het is niet moeilijk te raden tot welke groep de Nederlandse delegatie behoort. Het verschil van mening gaat over de vraag, of reeds vanaf de eerste etappe een zekere mate van gemeenschappelijk extern monetair beleid moet worden gevoerd (beperking koersmarges der zes valuta's, oprichting van een valutastabilisatiefonds en gezamenlijk optreden in mondiale monetaire organisaties).

De voorstanders, waartoe ongetwijfeld Frankrijk behoort, wijzen er op, dat op deze manier de wil van de lid-staten wordt gesymboliseerd om op het juiste ogenblik de monetaire unie te verwezenlijken. Verder zou een gemeenschappelijk belang ontstaan, wat een gunstige invloed op de economische integratie zou hebben. De tegenstanders verkondigen een mening, die in de Amsterdamse rede van minister Witteveen is terug te vinden.

Van verschil van mening over dit punt is ook gebleken op de zitting van de ministerraad in Luxemburg in het begin van juni. In deze vergadering heeft de raad het rapport van de commissie-Werner overgenomen voor wat betreft de punten waarover geen meningsverschillen bestonden. In de discussie over de externe monetaire politiek bleken Duitsland en Nederland één lijn te trekken tegenover Frankrijk, België en Luxemburg, terwijl Italië een middenpositie innam. Duitsland en Nederland betoogden dat slechts een coördinatie in de economische politiek de voorwaarden zou scheppen voor een automatisch verloopende monetaire inte-

gratie. Hun tegenstanders voerden aan, dat een begin van monetaire integratie reeds in de eerste etappe een hulpmiddel zou zijn om de economische integratie te bereiken. Een Italiaanse poging om de punten waarover verschil van mening bestond, voor nadere uitwerking terug te verwijzen naar de commissie-Werner, mislukte.

Wel kreeg deze commissie de opdracht haar werkzaamheden voort te zetten. Daarbij zal de commissie-Werner, die in september eindrapport moet uitbrengen, moeten uitgaan van de „Conclusies” van het rapport waarvan in die conclusies wordt o.a. nog eens onderstreept dat de doelstelling van een economische en monetaire unie in de loop van de jaren zeventig verwezenlijkt zou kunnen worden, mits bij voortdurende op de politieke steun van de regering kan worden gerekend. Ook wordt erkend dat zo'n unie impliceert dat de belangrijkste beslissingen op economisch gebied op gemeenschapsniveau worden genomen en dat dus de noodzakelijke bevoegdheden daartoe van het nationale op het gemeenschapsbestel worden overgedragen. Het valt voorts op dat de eerste etappe — waarvoor uit technisch oogpunt drie jaren voldoende worden geacht — niet als een doel op zichzelf wordt beschouwd, maar uitdrukkelijk als een onderdeel van het volledige proces van monetaire integratie, waaruit het niet kan worden losgemaakt.

Het lijkt er op dat Duitsland en Nederland in ruime mate hun zin hebben gekregen in de Raad: geen Europees valutastabilisatiefonds; in plaats van een beperking der wisselkoersmarges slechts een afspraak die marges niet groter te maken en — ten slotte — slechts een geleidelijke toename van de mate van gemeenschappelijk optreden op monetair gebied in het kader van mondiale organisaties. In hoeverre deze laatste beperking met art. 116 EEG te rijmen valt, laten we nu maar in het midden. Bovendien blijkt uit de conclusies, dat ook de nadruk die minister Witteveen in zijn rede op de institutionele voorzieningen heeft gelegd in de Raad weerklank heeft gevonden.

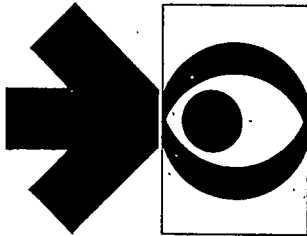
De heer Barre heeft dit laatste onderwerp, opmerkelijk genoeg, verbonden

³ De rede is opgenomen in de „Nederlandse Staatscourant” van 26 mei 1970. Zie ook „ESB” van 3 juni 1970, blz. 550 e.v. (en in dit nummer blz. 620-621-Red.).

aan de fusie van de verdragen waarover de Commissie reeds lang een memorandum schuldig is. Het zou inderdaad weinig zin hebben om de institutionele voorzieningen voor een monetaire unie afzonderlijk te regelen; de implicaties daarvan zullen voor het totaal van de activiteiten en bevoegdheden van de Economische Gemeenschap doordacht moeten worden. Dat is nog een zware opgave extra. Het is dan ook wat vroeg van de „politieke integratie” — wel begrepen een heel ander vraagstuk dan waarover het comité-Davignon praat — een prealabele voorwaarde te maken, zoals minister Witteveen in zijn rede heeft gedaan. Voorshands zou ook met de bestaande verdragen, met name op basis van de artt. 103 en 235 EEG, al heel wat gedaan kunnen worden, mits men naar wil... en de gebrekkige parlementaire controle op de koop toe neemt.

Europa-Instituut Leiden

Magazien

Maatschappij en onderneming

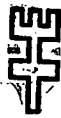
Met het doel de ondernemingsleiding een beeld te geven van de veranderingen die zich in de maatschappij voltrekken; heeft de redactie van *TED/Tijdschrift voor efficiënt directiebeleid* het juni-nummer geheel gewijd aan het thema: maatschappij en onderneming. Uiteraard zijn lang niet alle facetten van dit thema in behandeling genomen. Zo dit al mogelijk zou zijn geweest, zou het nummer veel te omvangrijk zijn geworden — het telt nu al 76 bladzijden — en daardoor, naar de redactie in haar verantwoording terecht schrijft, zijn doel hebben gemist.

Deze speciale uitgave van het management-maandblad van het Nederlands Instituut voor Efficiency bevat 17 bijdragen, en wel over: onderneming en maatschappij (Ir. A. Stikker), de onderneming in een veranderende

cultuur (Prof. Dr. R. C. Kwant), cultuur in spanning (Frank van Kreuningen), economie en cultuur: de dubbele helix (Th. H. Oltheten), onderwijs en bedrijfsleven (Jan Mulder), student en onderneming (Dr. P. L. van der Velden), de werkende jeugd (Wim Bos), de jongeren en hun verwachtingen (A. F. Manche), woon- en werkklimaat (Drs. L. J. M. van de Laar), milieuhygiëne (Ir. W. van Someren), vakbeweging en onderneming (P. J. J. Mertens), vakbond en onderneming (Drs. S. C. Bakkenist), bedrijfsleven en kerk (Mr. E. Bloembergen en Bisschop H. Ernst), de massacommunicatie (Mr. A. Stempels), de

boodschap van de ondernemer (K. J. L. Alberdingk Thijm), de organisatie van de onderneming (Ir. J. Bosma), maatschappij en onderneming in cijfers (H. G. C. Nanninga).

Alles bij elkaar is dat dus nogal wat. De keuze van de artikelen spreekt — de redactie merkt dit zelf al op — geenszins vanzelf. Dat is ook niet zo'n bezwaar. Het is een wat bont en daardoor aantrekkelijk nummer geworden, ook wat de lay-out betreft. Sommige artikelen staan op zichzelf, andere behoren paarsgewijs bij elkaar, in die zin dat in het ene artikel een uitdaging aan de ondernemers wordt geformuleerd en in het andere een reactie

TECHNISCHE HOGESCHOOL EINDHOVEN

Bij het Bureau Planning en Organisatie kan worden geplaatst een

MEDEWERKER

voor het verrichten van analytische werkzaamheden ten behoeve van de planning van toekomstige voorzieningen alsmede voor het verrichten van doelmatigheids- en organisatieonderzoeken.

Voor de betreffende functionaris bestaan bij gebleken geschiktheid goede toekomstmogelijkheden; hij zal in de gelegenheid gesteld worden om zich via een voortgezette opleiding (statistische analyse, arbeidstechnieken e.d.) verder te bekwamen.

Opleiding: diploma middelbare school (B-richting) en bij voorkeur hogere beroepsopleiding.

Ervaring op het gebied van planning en/of organisatie (met name administratieve automatisering) strekt tot aanbeveling.

Schriftelijke sollicitaties met vermelding van nummer V 2076 te richten aan het Hoofd van de Centrale Personeelsdienst van de Technische Hogeschool, Insulindelaan 2, Eindhoven.

daarop wordt gegeven (bijv. Van Kreuningen — Oltheten; Mulder — Van der Velden; Bos — Manche; Mertens — Bakkenist).

De diverse bijdragen staan op een duidelijk verschillend peil, zowel wat de diepgang van behandeling als wat de taalkundige verzorging betreft. Er zijn interessante artikelen bij, van mensen die wat te zeggen hebben en hun gedachten goed op papier weten te krijgen (dat van de burgemeester van Bergen op Zoom, Drs. L. J. M. van de Laar, bijvoorbeeld), maar ook enkele artikelen die weinig om het lijf hebben en/of niet zo best zijn gesteld (het

slechtste artikel is gelukkig ook het kortste). Afgezien van de wat geringe zorg die de redactie aan het persklaar maken van sommige teksten heeft besteed, heeft zij een nummer gepresenteerd, dat mag worden gezien.

De redactie van *TED* hoopt met deze uitgave „de manager-practicus de helpende hand te bieden bij de communicatie met wat zijn alter-ego zou moeten zijn, de manager-filosoof”. Het is niet de bedoeling — hoewel de verleiding groot is — hier bij elk artikel afzonderlijk stil te staan. Alleen willen wij, aan de hand van twee citaten, nog even laten zien dat deze uitgave van het

NIVE inderdaad, zoals beoogd, stimuleert tot het overpeinzen van de voorgelegde stof.

Poneert de heer Jan Mulder, full-time studentenactivist, aan het begin van zijn artikel over „Onderwijs en bedrijfsleven; verslag van de strijd”: „De studenten en scholierenbeweging gaven de socialistiese theorie en praktijk een nieuwe gestalte, die van grote betekenis zal blijken te zijn voor strijd tegen het onderdrukkende en uitbuitende kapitalistiese siesteem. De ontwikkeling van de theorie van ‘onderwijs als vorming naar onderwijs als produktiefactor’ in maart ’69 bete-

BRINKMANN & NIEMEIJER N.V.

te Zutphen, een technische handelonderneming op het gebied van landbouwtractoren, grondverzetmachines voor de wegenbouw, motoren en systeembouw, vraagt een jongere, ambitieuze

BEDRIJFSECONOOM

die na een inwerkperiode aan het hoofd zal komen te staan van de

ADMINISTRATIEVE ORGANISATIE

De eerste jaren zal zijn aandacht vooral naar de verdere uitbouw van de automatisering van de informatieverwerking en de financiële rapportering aan de directie dienen uit te gaan. Samenwerkend met de directie zal hij in deze functie een steeds zwaarder wegende stem in het ondernemingsbeleid krijgen, vooral wat de financiële en bedrijfseconomische aspecten daarvan betreft. Voor deze functie zijn een universitaire of N.I.V.R.A. opleiding en minstens vijf jaar bedrijfservaring noodzakelijk; kandidaten die op grond van ervaring en anderszins verkregen kennis menen een vergelijkbaar niveau van bekwaamheid te hebben bereikt, kunnen eveneens solliciteren. Leeftijd 32 - 38 jaar.

Met de hand geschreven sollicitatiebrieven vergezeld van een recente pasfoto voor 6 juli a.s. te richten aan de Nederlandse Stichting voor Psychotechniek, Wittevrouwenkade 6, Utrecht, onder nummer E.S.B. 151171.

kende een *teoretiese* omslag in het bewustzijn van de *meerderheid* van de studenten" (de spelling — een „handelsmerk" van activisten? — is die van de heer Mulder, de cursivering is van mij, d.W.).

Profeteert de heer Jan Mulder aan het slot van zijn artikel: „De stakingen en bezettingen van de *komende* jaren zullen in geheel West-Europa het proletarisch bewustzijn van de studenten actualiseren. Niet alleen de universiteiten en de scholen zullen doelwit van acties zijn. Ook de industrie zal het toenemend aantal academische arbeiders, al dan niet georganiseerd in de Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders, *tegenover* zich vinden. Alle arbeid van het Nederlands Instituut voor Effi-

ciency en de les die de lezende manager hieruit voor zijn beleid ook moge trekken, ten spijt. De goede lezer, zij hierbij, gewaarschuwd".

Zo, ook de *ESB*-lezer is nu gewaarschuwd!

Voorbereidend wetenschappelijk onderwijs

In *ESB* van 8 april jl. wijdde Prof. Dr. F. Hartog zijn maandelijkse „column" aan het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs. Hij probeerde toen „de verlangens van de universiteit te vertalen in een middelbaar leerprogramma, dat dus geldt voor het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs".

Daarbij onderscheidde hij drie groepen vakken:

1. vakken waarop het wetenschappelijk onderwijs verder bouwt: Nederlands, Frans, Duits en Engels (voor deze talen alleen het idioom en de grammatica) en wiskunde (of in plaats daarvan Latijn en Grieks); dit zijn huiswerk- en examenvakken;

2. kennismakingsvakken: natuurkunde, scheikunde, biologie, economie en recht; dit zijn geen huiswerkvakken;

3. vakken die algemene vorming beogen: geschiedenis, aardrijkskunde, staatsinrichting, maatschappijleer en literatuur; dit zijn wel huiswerk-, maar geen examenvakken.

Als voordeel van dit schema, vergeleken met het huidige stelsel, ziet Prof.

Bent u een manager?

Hij is een energiek onafhankelijk denkend man. Een man, bezig met een goede carrière op te bouwen. Hij heeft een grote ervaring op administratief en organisatorisch gebied met name voor wat betreft de informatieverwerking. Verder geeft hij leiding aan de management-groep financiën waaronder diverse dienstverlenende afdelingen ressorteren. Hij zal als adviseur van de directie het financieel-economisch beleid op lange en korte termijn mede gaan bepalen.

Kandidaten met belangstelling voor dergelijke verantwoordelijke taken dienen een academische opleiding te hebben voltooid en tenminste enkele jaren ervaring te hebben in een soortgelijke functie. Leeftijd 30 tot 35

jaar. Deze functie biedt, behalve een goede remuneratie, gunstige ontwikkelingsmogelijkheden.

Zij die menen op grond van het bovenstaande in aanmerking te komen, worden uitgenodigd een geschreven sollicitatiebrief met vermelding van leeftijd, opleiding en ervaring, onder bijvoeging van een recente pasfoto, te richten aan: N.V. Interpolis BTL, t.a.v. de directie, Nieuwe Parklaan 107 (Postbus 5047), Den Haag.

Interpolis is een nieuwe naam in verzekeringen, ontstaan na de bundeling van de schadeverzekeringmaatschappijen van de ABTB, LTB, LVM, NCB en de levensverzekeringmaatschappij BTL.

INTERPOLIS BTL

Hartog: concentratie op de vakken die de basis vormen van latere wetenschappelijke studie, sterke inperking van de omvang van het huiswerk, toespitsing op het doel van de studie.

Het eerste commentaar op dit artikel van Prof. Hartog vernamen wij uit eigen, huiselijke, kring. Bestreden werd o.a. de opmerking dat bij de aanvang van de universitaire studie niet beschikt hoeft te worden over gedeeltelijke beheersing van vakken als natuurkunde, scheikunde en biologie, omdat op de universiteit toch helemaal bij het begin wordt begonnen. Dit laatste werd als onjuist ervaren. Dat daarentegen wel *alle drie* genoemde vreemde talen nodig

zijn, werd sterk in twijfel getrokken (Frans kan men desnoods wel missen).

In tegenstelling tot onze verwachting zijn — althans voor zover ons bekend — verdere reacties uitgebleven. Maar in het zojuist verschenen mei/juni-nummer van de *Kroniek van het Ambacht/Klein- en Middenbedrijf* staat een artikel van de heer J. van Hemert over „Anders leren”, waarin hij ook enkele kanttekeningen bij de overwegingen van Prof. Hartog heeft geplaatst.

Wat de kennis van de vreemde talen betreft, merkt de heer Van Hemert o.a. op: „Voor de vreemde talen kan men volstaan met leren lezen van en luisteren naar enkele talen. Wellicht toch niet

alle drie de vreemde talen omdat toch bijna alle belangrijke vakliteratuur in Engels of Duits beschikbaar is. Daarom zouden wij in Nederland op dit punt meer willen eisen dan wordt gevraagd van de Amerikaanse, Engelse, Duitse en Franse jeugd waarvan als regel toch ook slechts de kennis van 2 van de 3 talen wordt verlangd”.

Bij de door Prof. Hartog genoemde kennismakingsvakken mist de heer Van Hemert node de nieuwere vakken (techniek, sociologie, politicologie, psychologie, pedagogie). Hij schrijft: „Indien men bij het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs een indruk wil geven van latere studiemogelijkheden,

Bent u een manager?

Hij is een energiek onafhankelijk denkend man. Een man, bezig met een goede carrière op te bouwen. Hij heeft een grote ervaring op administratief en organisatorisch gebied met name voor wat betreft de informatieverwerking. Verder geeft hij leiding aan de management-groep financiën waaronder diverse dienstverlenende afdelingen ressorteren. Hij zal als adviseur van de directie het financieel-economisch beleid op lange en korte termijn mede gaan bepalen.

Kandidaten met belangstelling voor dergelijke verantwoordelijke taken dienen een academische opleiding te hebben voltooid en tenminste enkele jaren ervaring te hebben in een soortgelijke functie. Leeftijd 30 tot 35

jaar. Deze functie biedt, behalve een goede remuneratie, gunstige ontwikkelingsmogelijkheden.

Zij die menen op grond van het bovenstaande in aanmerking te komen, worden uitgenodigd een geschreven sollicitatiebrief met vermelding van leeftijd, opleiding en ervaring, onder bijvoeging van een recente pasfoto, te richten aan: N.V. Interpolis NCB, hoofd afdeling personeel en arbeid, Prof. Verbernelaan 200, Tilburg.

Interpolis is een nieuwe naam in verzekeringen, ontstaan na de bundeling van de schadeverzekeringmaatschappijen van de ABTB, LTB, LVM, NCB en de levensverzekeringmaatschappij BTL.

INTERPOLIS NCB

dan mag een zicht op de wereld van de techniek en het gebied van de menswetenschappen niet ontbreken. Voor een aantal van deze vakken zal men wellicht zelfs verder moeten gaan dan alleen maar 'kennismaken met'.

Wat tenslotte de vakken betreft die algemene vorming beogen, vindt de heer Van Hemert het in deze tijd wat merkwaardig aandoen dat Prof. Hartog

deze vakken voor de universiteit niet nodig acht. Tot deze algemene vorming zou de heer Van Hemert ook graag willen rekenen „enige kennis van en ervaring met het menselijk gedrag, de interactie tussen mensen en de mogelijkheden van de constructieve wisselwerking tussen mens en maatschappij”.

Misschien wil Prof. Hartog, naar aanleiding van bovenstaande en even-

tueel nog andere hem bereikte opmerkingen, zijn visie op het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs wat nader toelichten in een van zijn volgende *ESB* „columns”? Het onderwerp is belangrijk genoeg om er nog eens op terug te komen.

d.W.

De Algemene Bank Nederland zoekt voor de Economische Afdeling van haar Hoofdkantoor te Amsterdam enige

economisten

De werkzaamheden van deze afdeling zijn zeer gevarieerd, zodat het veelal mogelijk is de te verrichten taak aan te passen aan de bijzondere belangstelling en ervaring van de individuele medewerkers. De te vervullen taken liggen onder meer op het gebied van:

- internationale monetaire vraagstukken
- valuta-ontwikkelingen
- prognoses met betrekking tot de macro-economische ontwikkeling in Nederland
- prognoses van de ontwikkeling van het bankwezen in Nederland en in andere landen.

Een groot deel van het werk is gericht op interne rapportage. Daarnaast verzorgt de afdeling ook enige publikaties, zodat publicistische bekwaamheden, hoewel niet vereist, goed van pas

zullen komen. De huidige bezetting van de afdeling laat aanvulling toe met zowel pas afgestudeerde economen als met een of meer medewerkers die elders reeds ervaring hebben opgedaan.

Schriftelijke sollicitaties worden gaarne ingewacht door Mr. A. H. J. Nord, Vijzelstraat 20, Amsterdam. Telefoon 020-293451.

Algemene Bank Nederland

De Provinciale Planologische Dienst in Zuid-Holland onderscheidt in zijn taak drie hoofdaspecten, te weten:

- het planologisch onderzoek
- het opstellen van regionale plannen
- het toetsen en begeleiden van gemeentelijke plannen.

Bij de afdeling Onderzoek is plaats voor een

statisticus

die leiding kan geven aan het bureau Statistiek en Documentatie. De gedachten gaan uit naar een academicus, doch anderen die menen voor deze functie in aanmerking te komen worden eveneens uitgenodigd te solliciteren.

Het bureau wordt met de volgende taken geconfronteerd:

- documentatie en analyse van statistische gegevens van uiteenlopende aard;
- de invoering van moderne methoden van mechanische/elektronische informatieverwerking;
- het opstellen en analyseren van wiskundige modellen ten behoeve van bevolkings- en werkgelegenheidsprognosen.

Van de aan te stellen functionaris wordt verwacht dat hij een constructieve bijdrage levert aan het planologische en economische onderzoek ten behoeve van de ruimtelijke ordening.

Geadigden kunnen hun sollicitatie richten tot de hoofd directeur van de Provinciale Planologische Dienst, Koningskade 2 te 's-Gravenhage.

Uitdaging voor een jong bedrijfseconoom

De groei en intensivering die zich in alle facetten van ons bedrijf manifesteren, steunen grotendeels op modern management.

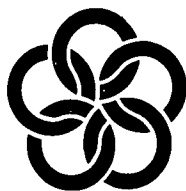
Een goede bezetting van sleutelposities is van vitaal belang. Daarom zoeken wij contact met een jong bedrijfseconoom; zijn werkzaamheden zullen o.a. bestaan uit het zelfstandig samenstellen van bedrijfsbudgetten en bedrijfseconomische analyses.

Wanneer u meent dat u in dit veelzijdige,

expansieve bedrijf past, nodigen wij u graag uit uw schriftelijke sollicitatie met vermelding van leeftijd, opleiding en ervaring, onder bijvoeging van een recente pasfoto, te richten aan:

N.V. Interpolis NCB, hoofd personeel en arbeid, Prof. Verbernelaan 200, Tilburg.

Interpolis is een nieuwe naam in verzekeringen, ontstaan na de bundeling van de schadeverzekeringmaatschappijen van de ABTB, LTB, LVM, NCB en de levensverzekeringmaatschappij BTL.

INTERPOLIS NCB